

Bethlen Miklós ismeretlen „nyílt levele” Franz Ulrich Kinskyhez (1691)

Bethlen Miklós ma már a régi magyar prózairodalom egyik legismertebb alakjának számít fő műve, az *Önéletírás* és az utóbbi idők érdeklődésében melléje értékben is fölzárkózó, még szubjektívabb természetű és emelkedettebb stílusú *Imádságoskönyve* miatt. A szakmai körökben még számon tartják levelezését, a historiográfusok pedig igyekeznek felhasználni egy-két ismert tervezetének, politikai és kereskedelmi célzatú „projectum”-ának állami-társadalmi modernizációra irányuló, történelmi példákban, irodalmi és társadalomfilozófiai gondolatokban sem szűkölködő szövegeit. Mióta levelezéskötetében magyarul is olvasható latin önéletírása, a *Sudores et cruces comitis Nicolai Bethlen* a latin szöveg közé fűzött eredeti, magyar megjegyzésekkel – amilyenekkel a memoárjait nem merte aktualizálni, a tetteseket nevesíteni minden esetben, kortársai érzékenységét sérteni –, talán méltán használható önéletírása kiegészítésének. Modern kiadása¹ óta ismeretes szélesebb körökben az álnéven írt, a bécsi angol és holland követeknek címzett *par excellence* politikai tervezete, az 1704-ben keletkezett *Olajágat viselő Noé galambja, avagy a magyarországi és erdélyi gyulladásnak eloltására, és a németekkel, magyarokkal, erdélyiekkel, törökökkel, oláhokkal és moldvaiakkal való örökös és tökéletes békesség megszerzésére készítettett korsó víz, mely a felséges Leopoldus császárnak, Annának, Nagy-Britannia királynéjának, és az több keresztyén királyoknak, fejedelmeknek, respublikáknak, népeknek és nemzeteknek bemutatatik Fridericus Gotefridus által, Hágában, Theophilus Philadelphus betűivel, a kígyó címere alatt, anno pacis mundi MDCCIV.* – A kéziratban maradt tervezet már címével is szerzője naivságát jelzi: a „kígyó címere alatt” közlésével önmagát is leleplező politikus családi címerében ágaskodott az a kígyó.

Ez az írás, mint jól tudjuk, a végső bukást, a halálos ítéletet, majd a többéves raboskodást hozta el kigondolója számára: legfőképpen amiatt, mert a török és a német-római császár között, külföldi garanciákkal önálló fejedelemséget álmodott, ezen pedig akkor már az idő és az osztrák-erdélyi *status quo* régen túljutott, s a gondolatnak még a propagátorát is ki kellett iktatni mint a Habsburg-érdekszféra nyugalmanak felbolydítására alkalmas lázítót.

Politikailag és jogilag legjelentősebb munkáját Bethlen elvégezte még 1690-ben, I. Apafi Mihály és Teleki Mihály halálának, illetve Thököly váratlan erdélyi becsapásának és Erdély fejedelmeként való (Cserei Mihály szavaival) „pütkösdi királyságá”-nak évében. Az ő fogalmazásán alapult ugyanis a *Diploma Leopoldinum* címmel realizáló-

1 *Magyar gondolkodók 17. század, s. a. r.* TARNÓC Márton, Bp., Szépirodalmi, 1979 (Magyar Remekírók).

dott és megismert tervezet, hazája jogi helyzetének pár évre szóló, de sokáig hivatkozási alapul szolgáló rendbetételével.

Önéletírásában több hasonló jellegű politikai szöveg (emlékirat, memoriálé, beadvány, kérvény, tervezet, fölterjesztés és projectum) megalkotását is jelzi. Ezek a modernebb államgépezet működését próbálták Erdélyben előkészíteni, ám egyúttal biztosítani kívánták a két világhatalom közé ékelte, ennél fogva mindkét felől szorongatott, ám mindent átszövő korruptségával önmagát is gúzsba kötő kisfejedelemség életlehetőségeit, s megkísérelték ellensúlyozni az Erdély pénzét követelő, lakosságát nyomorító, gondolati szabadságát megakadályozó külföldi törekvéseket.

Érdekes módon ezeknek általában csak a címét ismerjük, tartalmukból mindössze annyit, amennyit szerzőjük legfőbb művében elárul. Az azonban nyilvánvaló, hogy milyen domináns szerepet játszik Bethlen életművében az ilyen típusú értekező vagy publicisztikai jellegű irat: ezek közel azonos műfajú írások a célképzetnek és a körülményeknek megfelelően. Közülük is kiemelkedik három olyan, amelyet szövegszerűen, a maguk teljességében nem ismertünk.

Az 1688-ban készült *Moribunda Transylvania ad pedes Sacratissimi Imperatoris projecta*.² E „projectum vagy supplicatio” a hazai főurak tehetetlensége, Teleki Mihály mindenki felett uralkodó viselkedése és a német hadak pusztításai nyomán kelt elkeseredésében született, és Friedrich Sigmund Scharfenberg generálisnak adta át. Leginkább azonban azt szerette volna elérni, hogy a „rendek tudta nélkül és hibáján kívül visszavetett” 1686-os Haller-féle diploma Erdélynek „felajánltassék és az államban megjavítandó dolgok megjavítatván, a fejedelem megmaradásával maradjon Erdély diploma alapján Őfelsége hűségén és engedelmességében.”³ Az általunk fellelt „projectum vagy supplicatio”, amelynek semmi hasznát nem vette sem ő, sem Erdély, hamarosan megjelenő teljes szövegének⁴ ismeretében remélhetőleg meg tudjuk ítélni Bethlen tervezetének részletes problémafelvetését és argumentációját.

Másfél évtizeddel ezután következett még a *Penetralia* (Bizalmas ügyek) című tervezet, amelyet 1702-ben Ferdinand Bonaventura Harrach közvetítő gondjaira bízott, majd a császárnak ugyancsak beadatott, akitől – csakúgy, mint az alábbi szövegünkben – még mindig és újra az erdélyi ügyek kivizsgálására kiküldött autentikus biztosok delegálását kérte. Ennek szövege máig sem került a szemünk elé.⁵

Az viszont már nehezen érthető a Franz Ulrich Kinskynek, a császári titkos konferenciában a külügyek és így az erdélyi ügyek képviselőjének 1691-ben beadott, alább közölt szöveg ismerete nélkül, hogy az általa kikényszerített *Diploma Leopoldinum* után alig fél évvel miért kényszerült újra a memoriálé egy új műfajának, saját terminológiája szerint a *nyílt levél*nek fegyveréhez nyúlni. Írásaiban nem siet segítségünkre, csupán annyit közöl, hogy a szöveg, bár elnyerte a címzett tetszését, de ő valaminő oknál

2 Önéletírásában *Moribunda Transsylvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi projecta* címmel: Bethlen Miklós *Önéletírása*, s. a. r. V. WINDISCH Éva, előszó TOLNAI Gábor, Bp., Szépirodalmi, 1955 (Magyar Századok; a továbbiakban: BMÖ), I, 370.

3 Uo.

4 Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, Bethlen Miklós Önéletírásának függeléke.

5 Vö. BMÖ II, 89.

fogva mégsem javasolta annak közlését, amint azt a „nyílt levél” idegen kéztől származó másolatára saját kezével feljegyezte a szerző: „*Istud scriptum fuit per Nicolaum Bethlen in A[nno] 1691. Excel[lentissi]mo Do[mino] C[omi]ti Khinsky communicatum, qui illud laudavit sed publicationem dissvasit.*” A család kükküllővári levéltárának anyagában kezünkbe került tervezet⁶ nem hívja fel magára erőszakosan a figyelmet. A szöveg konzekvens kézírású, de az íráskép nem vonzza magára a tekintetet, s címmel sincs ellátva a dolgozat, ami pedig fontos tájékozási pontot nyújtott volna. Nekünk is csak Bethlen Miklós saját kezétől származó fentebbi rájegyzése keltette fel érdeklődésünket.

A kérdés, hogy mikor és miért tartotta fontosnak ezt a szöveget létrehozni, megkerülhetetlen, a válasz pedig többrétegű. Részben a szerző saját karrierje, helyzetének erősítése szempontjából van jelentősége az írásnak, de nagyobbrészt inkább az erdélyi helyzet konszolidálására irányuló törekvése a jellemző: a Thököly meglepetésszerű zernyesti betörése (1690) utáni társadalmi helyzeté. Az országon belüli nyugalom megteremtése Apafi és a mindenható Teleki Mihály halálát követően. Felmerül még az ifjú II. Apafi Mihály fejedelemségének elismertetése, a Thökölyhez csatlakozottak vagy a kényszerűségből vele tartók, az elmenekültek vagyonának biztosítása, mert a harácsolók már rávetették magukat; s a császári kegyelem elnyerése számukra – köztük közvetlen rokonai és több más, magasabb rangú erdélyi személy számára is.

Ugyanakkor a Thökölyvel elfutottakat is igyekszik meggyőzni hazatérésük értelméről és biztosítékairól. De mindennél fontosabb annak jelzése, hogy a törökök átmeneti sikerei ellenére se reménykedjenek a német győzelem elmaradásában: az európai protestáns uralkodók keresztyén szövetségében garanciát lát a törökkel szemben. A Thököly mellől hazatérni szándékozók számára később már csak nagy veszteségek bekövetkeztével lehetséges a visszatérés; ellenkező esetre pedig súlyos megtorlásokat is kilátásba helyez. Ugyanakkor viszont töretlen hűséget és kitartást kér és ígér az otthonmaradottaktól a bécsi udvar és annak a helyszínen tartózkodó katonai vezetők mellett – így kívánja lecsillapítani a minden oldalon felbolydult kedélyeket. Ez azért is roppant időszzerű és kívánatos Erdély belviszályaiban, mert éppen ekkor alakulnak ki a *Diploma* utáni helyi irányítás intézményei, s a frissen alakult kormány, a gubernium működési feltételeit ekkor teremtik meg. Bethlen pozícióját a külvilág szemében leértékelte, hogy nem ő lett a gubernátor, be kellett érnie a második hellyel, a kancellári tiszttel. Ráadásul a *Diploma* megszerzésében játszott szerepe miatt ellene is fordultak kollégái. Feltehetőleg ezzel a tervezetével is jelezni akarta Bécsnek, hogy benne és lojalitásában koncepcionálisan is bízhatnak, az ország közönségéhez szóló nyílt levelének meggyőző erejével pedig eléri az udvar szempontjából legkívánatosabb hatást: egyrészt Erdély megmarad a császár iránti hűségében a Habsburg-ház magyar korona (amely alá tartozandónak nyilvánítja Erdélyt is) iránti jogfolytonossága jegyében és egyértelmű következményeként, másrészt Thököly távol tartásával, illetve híveinek hazacsábításával a török is elveszíti legalapvetőbb szövetségését. S a haza, ha lassan is, a gazdasági gondok közös tisztázásával és megoldásával visszatér nyugalmi állapotába.

6 MNOL, P 55, CCLXIII. köteg 52. sz., 158–164.

A hűség bizonyítása mellett a másik fő célkitűzése volt a vallásvédelem. Ezért is hangsúlyozza erősen az Istenhez és a valláshoz való elkötelezettséget. Sőt, ez volt érvelésében az elsőrendű igazodási pont, s csak utána következett (ahogy a korabeli értékrend ezt kötelezően elő is írta) a földi hatalomnak való alárendelődés. Még a katolikus német katonákat is elérte tolla hegyével, mert az evangéliumi szellemet nem követik eléggé, üldözték az evangéliumi – a protestáns – vallást, s nagy-nagy pusztításokat végeztek a beszállásolások során, a szegény embereket megnyomorították a magyarországi és az erdélyi föld feldúlásával. Ez pedig valószínűleg megadja a magyarázatot, hogy udvari pártfogója, az erdélyi ügyek kezelője, Franz Ulrich Kinsky miért nem tartotta publikálásra alkalmasnak vagy időszerűnek Bethlen művét. A német katonák barbár viselkedésének, kegyetlen túlkapásainak írásos bizonyítékai bizonyára nem hatottak volna kellemesen az udvari emberek szeme és füle számára. A török-szövetséges Thökölytől való elriasztásra szintén alkalmas stílusesszéköt talált a Thököly által behívott tatár csapatok Torda körüli, vadállati brutalitással végrehajtott erőszakteteleiről szóló, az olvasót elborzasztó beszámolójában. Az elsődleges címzett tehát a „köznép”, az országlakosság volt.

Az eddigiek folyamán talán sikerült bemutatni, hogy Bethlen íráshasználati sajátosságai között milyen fontos helyet kapott a memoriálé típusú szövegeiben az egyszerű levél jellegű értesítéseknél, írásos beszámolóknál jóval hatásosabb, emelkedettebb típusú, irodalmi értékekkel felruházott próza alkalmazása (bibliai idézetek, közmondások, klasszikus auktorok szövegeinek átvétele, versek felhasználása a folyószövegben, felkiáltások és kérdések sorozatai, érzékletes leírások stb.).

Léthelyzeteinél fogva – országirányítói munkája, vagy éppen hosszú rabélete – minden probléma megoldásában az írásos kommunikációra kellett szorítkoznia és hagyatkoznia, s minden magán- és közéleti feladata teljesítése során ösztönös reakcióval, a betű megmaradásának igényével és reményével, írásban válaszolt. Az évek folyamán professzionális íróvá tette őt jó- és balsorsa egyaránt.

Bethlen Miklós nyílt levél formájában megfogalmazott politikai kiáltványa 1691-ből

Quàm misera, imò iniqua illa sors sit, quae à pluribus jam retrò annis, inprimis verò à funesto illo superioris anni ad Zernyestum conflictu, afflictam hanc satis, amplius divexare pergit patriam, ex aequo constare potest omnibus: quam licèt vel infimi quique pariter sibi incumbentem sentiant; at certè, ob innatam quandam infirmitatem, pauci sunt, qui rem, uti est, propius intelligant, pauciores verò, qui de mali remedio, viis legitimis et licitis, ab ipso DEo omnium oculis et manibus expositis, adhibendo, seriò cogitent: et quod miserum, quam plurimos contrà observes, qui tam graviter laboranti patriae, pro salutari medicina, virus exitiosum, de industria propinent. Adeo ut meritò sanè hìc, et non sine amaritudine cordis, ingeminare gravem Prophetæ de Israëlè pariter desipiente, querelam liceat: *Excindetur populus meus eò quod vacet scientiâ.* Quare, ut nos saltem, quibus, licet immerentibus, gubernatio naviculae, inter adversos Occidentis et Orientis fluctus jactatae et lacerae concredita est, ut ejus in puppi sedentes, circumspectè et quanta possimus fide, clavum teneremus, fidelitati nostrae, quâ inprimis DEo Maximo,

et hinc Invictissimi Romanorum Imperatoris Domini et Regis nostri Clementissimi Sacratissimae Majestati, dulci ad haec patriae, animarumque propriarum saluti curandae, devoti sumus, tandem respondeamus, necessarium esse duximus, per Patentes istas, animis hominum, in hoc negotio, pro rerum interventurarum exigentia, lucem foenerari, et omnes sui officii, fideique DEo et Imperatori debitae, palàm admonere, ut ii qui fortè suapte temeritate contrà niti ausi, hic transversi aliquid meditarentur, per praetensam olim ignorantiam, ubi severa fidelitatis ratio reddenda fuerit, non possint haberi excusabiles.

Adorandum certè et cum veneratione summa observandum statim occurrit DEI, in hoc consilium, quòd quemadmodum CXLII. ab hinc annis, una cum Regia Hungariae Buda, patriam istam Transylvaniam, ab inclyta Corona avulsisset, ita humani ingenii acumine impenetrabilis ejusdem consilii luculentum documentum et universae Christianitati planè insperatum extitit, ut eadem Regia, latè victricibus Imperatoriis armis recepta, ad Excelsam Domum Austriacam, una cum Regno Hungariae, restituto capite vicissim reviviscente, postliminiò rediret. Quod tantum opus et beneficium DEI, aut perfunctoriè saltem observantes, aut etiam malignâ quâdam proterviâ nihili ducentes, et DEum graviter offendunt, et seipsos in fundamentalibus hujus patriae negotiis, penitè consentire, manifestè produunt.

Reperiri equidem perquam multos, praecipuè partium Tökolyianarum mordicus asseclas, qui ex secundatis superiore anno armis Turcicis, et maximè ex tam stupendo Belgradi casu, Monarchae Nostri Clementissimi novum infortunium et totalem vicissim armorum ipsius labefactionem, infallibiliter concludant, nulli ambigimus.

Quid autem arcanum DEI consilium statuerit, de rerum omnium, et hujus quoque belli exitu, penes DEum conditum latet; sed quod omnis in Christianitate religio pariter profitetur, et credit, certum est, actionum humanarum regulam, non occultam, sed revelatam DEI voluntatem, positam et fixam esse; et omnes nationes cultiores, hominesque moratiores, hoc concorditer affirmant, bonum virum decere, in rebus hominum metiendis, non ad alterius partis prosperiorem successum aut robur attendere, verùm causam justiore expendi, oportere. Ita in hoc casu et passu, infelicis hujus patriae, in eaque meas tuasque res, non possum, nec debeo ad libellam arcanorum DEI statutorum examinandam vocare, de eventu incertus planè, verum ad id solùm, quod revelatum habeo, ad jus nempe et justitiam, quae in his duobus punctis elucescunt maximè:

1. Ut quis ad rem ac possessionem, quam captat, justè praetendat.
2. Ut praetensionem hanc, justis ac licitis mediis viisque urgeat, atque ut haec ambo simul adsint; secùs enim alterum sine altero, aut penitus jus non est, aut legitimum censeri non potest.

Iam verò nemo ibit inficias, ex pretiosis, quae inclytam Hungariae Coronam exornant, gemmis, unam esse Transylvaniam. Hinc quicumque eam legitimè semel induit et Augusto Capiti impositam tenet, illi utique extra controversiam, in Transylvaniam jus est legitimum. Ea verò hodie est sola Excelsa Domus Austriaca, cujus inter Mathiam Corvinum Regem et Fridericum Imperatorem, et deinceps inter Maximilianum et Ladislaum Regem facta indissolubili transactione erectum et longa sesqui seculi praescriptione confirmatum jus,

satis quidem impetitum per Diætas Regni, rationibus hinc inde conquisitis, sed iis irritis redditis omnibus, nihil nunquam profectum est. Certum est Gentem Ottomanicam, vi illata, hanc quoque, ut alias multas Christianitatis provincias, sibi rapuisse, sed eò pactò legitimum Domini jus, non est refixum, nec penitus interiit, quin eadem Excelsa Domus, etiam post abscissam hoc modo Transylvaniam, illud in omnibus transactionibus et pactis, quae ipsi cum praecipuis Transylvaniae Principibus intercesserunt, serio cautum esse voluit. Ut verò non praetensio sola, et nudum jus penes nominatam Domum resideret, verùm insuper legitimus quoque illud assequendi processus, eidem obtingeret, soli sapienti DEo ita visum tandem est, ut Gens Ottomanica, contra datam in tabulis publicis fidem, offensivum bellum, detestandi perjurii sui auspiciis, indiceret, et Excelsam Domum in propria sede impetendo, eò pactò, universam Christianitatem, in proprii capitis periculum conjuratam concitaret, unde magna haec et stupenda rerum mutatio consequeretur, quam attonitus tremensque tum Occidens, tum Oriens hodie intuetur.

Legitimum istud jus, et fortem juxtà DEi haec operati manum seriò satis expenderet <Transylvania> afflicta haec patria, dum aliquot ab hinc annis, mediante Serenissimo Lotharingiae Duce, Augustissimi Monarchae imperium ultrò subiit, quod proximè nuperis Comitibus, Fogarasini solenni ratihabitione confirmavit, acceptato reverenter Suae Majestatis Diplomate, et praestito vicissim solenniter homagiò. Ille verò quisquis est, qui hac in parte dicam Transylvaniae scribit et praecipuis authoribus dira imprecatur, quod à Turcico dominatu degressa, Christiano Monarchae sese applicuit, graviter peccat; neque enim Transylvania, ulla ratione, nec per conscientiam, nec per rationem Politicam, potuit aliter facere, quam fecit. Ipsi Turcae sensatores, hinc non aliter judicarent, quàm quòd Transylvaniae à Christianis habitatae, victricibus Christianitatis armis, vel per religionem, quam profiteretur, Christianam, aut sese opponere, aut ad minimum arma adversa intentare, etiamsi maximè potuisset, non licuit, nisi corpore et animâ certo perire statuisset; multum ex adverso potius, in proprium caput, in eo deliquisse judicanda est, quòd non priùs de eodem cogitaverit, signanter, quòd Caesareas conditiones et protectionem Regiam Anno 1686. secundum primi Diplomatis tenorem, non amplexa est: nam, quod unicuique nostrum serò fatendum est, si illud Diploma apud Transylvanos, tunc, ut decebat, et fieri oportebat, locum invenisset, nulla nunc eos coqueret cura, quae sit futura hinc Politiae administrandae ratio. Verùm et hoc consilio DEi factum est, qui mirabili sed justò judicio suo, *Primores terrae infatuat et facit ut aberrent in loco inanitatis avio.*

Si quis hinc contrarius oggerat, solem in occasu laudandum esse, dici hinc iterum potest, quod jam ex parte dictum est: Fiat justitia, pereat mundus: ut ut enim ne quidem causae justae assertores optato semper potiantur fine, sed scopò multum excidant, imò spei conceptae planè contrarium obtingat; interim et hinc recta conscientia eò se resolvat, quòd tres adolescentes apud Nabugodonosorem: *Sive futurum est, ut DEUs noster, quem nos colimus, qui potens est ad eripiendum nos, à fornace ignis accensa et a manu tua, ô Rex, nos eripiat, sive non, notum sit tibi Rex, Deos tuos nos non esse culturos, nec imaginem auream.* Qua in parte DEUs per Davidem ita perplexos solatur: *Devolve in Jehovaham vias tuas, et confide in eo, nam ipse efficiet.*

Insistamus modò vestigiis DEi recto corde, et semel datam servemus fidem, inveniet DEus, pro sua multiplici sapientia viam, quâ et Rectores conservet et regna. Spem

praeterea hîc pollicentur luculentam, Augustissimi Imperatoris insigniis pro anno praesenti apparatus bellicus, nec inferiores Polonorum, Moschovitarum et Venetorum, partium inter Turcas studia et factiones, addo, quicquid alii dicant et futiliter mentiantur, apparatus Turcicum, vel illô superioris anni, pro moderna expeditione, debiliorem.

Objiciunt hîc alii, et quidem non mali saltem, verùm alii quoque, de quibus melior est vulgò opinio, nec ii pauci, quicquid horum sit, sit causa belli Turcici injusta, sit integrum contrà Jus Regium, et praerogativa illa Christianitatis; hoc tamen sedebit in animis hominum, quòd, in quantum, laborante fortunâ Turcicâ, laborare et periclitari oporteat ubique in Gente Hungarica, ut et in hac Transylvania, tam conscientiae, quam Politiae libertatem, proinde hoc jus tanti fieri à nobis Evangelicis non posse, ut illi promovendo ex conscientia suffragari debeamus: aut si id ita fieri oporteat, de prospero hujus partis successu, quod sibi Evangelicus gratuletur, non habet, tanquam de negotio sibi certò exitioso, quemadmodum hoc miseranda maximum in modum per omnem fere Hungariam Religionis ratio, satis perhibet. Dicendum ad hoc:

Quod Religionis et conscientiae libertatis periculum attinet, Transylvania hac in parte, quod meritò queratur, non habet, juxta Majestatis Suae gratiosum Diploma, modò eò ne abutatur ipsa. Idem ab innata clementia et congenita mansuetudine Suae Majestatis sperare Hungariae licet inprimis per magnorum, eorumque Evangelicorum Suae Majestatis Confoederatorum benignam sui et tempestivam interpositionem.

Interim in genere Religionem quod attinet, hoc in passu, haec serio consideranda et inculcanda veniunt:

Primò, Num et quomodo verus Religionis Patronus haberi is debeat, qui totius Religionis Christianae juratus sit hostis, et qui licet Religiones tolerare in speciem videatur, incolis tamen terram nudare omni industria satagit, qui hac libertate gavisuri erant, et terram eorum loco barbarie ac tenebris opplet, ut in iis ad arbitrium dominetur. Testem huc advoco Orientalem Ecclesiam omnem. Quod autem hoc in Hungaria, ad hunc penitus modum, non sit tentatum hactenus, non hoc ipsius patrocinio, sed duabus adversis, quibus cincta latebat, partibus, acceptum ferendum, aliàs obtrita nobilitate et gentis flore, eversisque scholis Statuum seminariis, futurum erat, ut Hungariam quoque aequae ac Asiam, infelix hoc occupâsset lolium.

2. Apellemus ipsum DEi verbum, et quaeramus, Num integrum sit Ecclesiae, in aliqua potestate terrena, praecipuè tali, quae sit extra cognitionem DEi veri, adeò confidere? Atqui hoc expressè cavet idem, severe prohibens, *Ne confugiatis ad Aegyptium, Assyrium etc.* DEus eâ ducitur erga Ecclesiam suam zelotypiâ, ut ejus tanquam propriè sponsae conservandae liberandaeque gloriam, soli sibi reservare voluerit; adeò ut ne Christianum quidem Dynastam liceat, in hoc casu, Ecclesiae tutorem agnoscere, in eoque tanquam idolo, fiduciam locare, quid ergo de Dynastis infidelibus? An boni consulet, vel inter homines, honestae famae maritus, si conjunx ejus in extremis posita malis, trepida rerum, non ad maritalem, verum alienum, sui defendendi causa, se deflectat sinum? Quid Deus, qui hoc de seipso intonat: *Sponsus tuus, vindex tuus, Jehova exercituum.*

3. Ubi est quaeso facultas concessa Ecclesiae unquam, se gladiò conservandi, fundandi et propagandi? Ubi unquam concessa facultas multo magis, privato, ob eandem causam, nuncium potestatis remittere Magistratui proprio? Nunquam quisquam gladium

in causa justiore et contra iniquiorem strinxit Magistratum, quam Sanctus Petrus, nec tamen importuno zelo suffragantem expertus est, pro quo hoc agebat, Christum. Verbo hoc absolvit Ambrosius: *Arma Ecclesiae sunt preces et lachrymae.*

4. Eoquid gratulari sibi poterunt Hungariae et Transylvaniae Protestantes, etiamsi Turcicorum armorum subsidio assertam hanc, quam quaerunt, aliquando, videre detur libertatem, quam tamen benigniore spes erat consequi medio, si nempe eadem occasione Excelsam Domum Austriacam concuti oporteat? Surget enim eâdem operâ protinus omnium Europae Protestantium, inprimis Angliae et Hollandiae, ad ultimum eorum excidium juratus devotusque hostis Gallus, omnium unquam persecutorum maximus, et totius Europae tyrannus. Et haec certe erit inevitabilis consequentia successus Turcici et Principatus Transylvanici Domini Tökölyii, clientis itidem Gallici, et Gallis ubique praesertim in Anglia et Hollandia cantet. Persuasumque sibi habeat omnis per Hungariam et Transylvaniam Protestans, quòd salvò manente omnium Europae Evangelicorum erga fidem religionemque suam professam zelò, nulli tamen penitus eorum videatur integrum et è re communi Europae, ut Budae Turcicus, per Hungariam vero et Transylvaniam, Gallicus sermo sonet, quod hodieque satis exinde probatur, non aliam tantopere ob causam, tam valida Confoederatorum Evangelicorum manu, conatus contra Turcam Suae Majestatis promoveri, quam quòd Turcam aut Gallum votò potiri suo, eodem recidere putetur. Et certè Domini Tökölyii, in rebus desperatis, expressus hic ad asseclas paracleticus sermo est, ut quidem fide dignorum Transylvanorum inde huc adventantium relationes perhibent, licèt ipsius promotioni in totum Turca, quacunque de causa, renunciaret, eò tamen res ipsius apud Galliae Regem talò stare, unde nihilominus Transylvaniae Principatum sibi polliceri meritò possit. Magnusque hic est, quod fateri oportet, conscientiae casus et scrupulus, quem tamen charitas Christiana complanabit: institue enim quaeso inter Protestantium Hungarorum Ecclesias et alias eorundem per omnem Europam sparsas comparationem, et da eò rem devenire hâc viâ certò posse, ut restitutis successu Turcico in integrum Ecclesiis Hungaricis, reliquae Europae eâdem viâ in certissimum et inevitabile discrimen veniant, ferretne Ecclesiis Hungaricis animus, hac universali suae fidei domesticorum ruina, proprium sarcire damnum? Non equidem. Nec hîc aliud consulentem audirent Magistrum Christum, quam *Relinque omnia, tolle crucem tuam et sequere me.*

Quanto minus id vel conari vel operari licet, cum ùt supra monuimus, benignior certiorque conservandi sui spes alibi posita sit, in Caesarea nempe clementia, et Principum Evangelicorum, ibidem, eandem ob causam, efficaci intercessione futura.

Nec verò obtendat quisquam, inprimis privatus, se religionis suae et conscientiae libertatis causâ solum vertere, armisque sumtis causam DEi et Religionis propugnare; id enim falsò praetenditur et semper sub hoc velo latet bonorum terrenorum, quibus privari metuit, conservandi ratio et cura, atque haec praecipua causa est, quare bella Religionis specie et praetextu inchoata, raro secudentur, quia sub Religione latet regio, et ut plurimum Magnatum Ambitio miserae plebis illò pro Religione zelò abutitur, cujus triste quidem, sed evidens exemplum Hungaria exhibet.

Quid enim quaeso, aliquot retro annorum bellicis, quibus se infeliciter immiscuit, motibus obtinuit afflicta Hungaria aliud, quam ut in dies, tum Politiae ipsius tum

Ecclesiae libertas, in pejus semper rueret, cum ipsimet Catholici Magnates (qui dignum sed triste facti sortiti sunt praemium) Evangelicorum in causa Religionis gravaminibus et eorundem super eadem injuria zelô abusi, accedenter Regis Galliarum virulento sed fucis callide tecto impulsu, Hungariae et vicinae Transylvaniae pacem funditus everterunt et occasionem subministrarunt amplissimam, ut Oriens cum Occidente tanto impetu collideretur, et Religio sub nomine Rebellionis pati inciperet. Consultius utique fuerat in primo motuum horum exordio, juxta sanum et salutare quorundam melius sentientium Dominorum Transylvanorum, qui jam vivis juxta et periculis antè exempti sunt, consilium, tumultus istos omnes, operâ Christianorum Principum interposita, tempestive sedare, et Religionum receptarum libertatem <in hac patria> ubique asserere, et sic assertam publicis tabulis munire: sed notum est hodieque multis integerrimis viris, quomodo hoc consilium et à quibus, in transversum actum ac impeditum, ne procederet, et quàm iniquis optimi consultores, ob tam salutarem sententiam habiti fuit modis. Discant hinc Transylvani et nihil magis caveant, quam ne in manifestum conjiciatur periculum, Religionis in hac patria hactenus tolerabilis conditio, occasione praetensae alicujus multô magis operatae de industria rebellionis, aut proditionis. Et haec ad priorem vulgi objectionem respondisse, sufficiat.

Secundum, quod vulgò objici, in hac materia, solet, est, quòd militis Germanici multiplices excessus, Quarteria, Portiones et gravia contributionum onera, inassuetae talibus Gentis animos nimium quam exulcerârint, quod enim nunc contribuitur annò, olim sub Turca, ordinarii tributi locò in XXV. aut XXX. annos suffecisset abunde, imo alii ad L., alii ad LX. etiam annos <extendunt> id extendere audent, licet perperàm.

Quantum ad hunc scrupulum, fatendum est, onus hoc quidem non esse leve, verùm si omnia, eò, quò deceret ordine et modo administrarentur, non foret planè intolerabile nisi <quatenus> superaret ordinarium Regni census: sed si penitius introspexerimus, advertemus prorsus alias difficultatum causas, nempe harum rerum imperitiam, novitatem, rerum propriarum confusionem, impium lucri et proprii commodi studium, nullam adhaec miserae plebis curam. Haec sunt, quae jugum hoc adeo grave, imo intolerabile in dies reddunt, quod sequentes rationes evincunt:

1. In Regnis et Provinciis omnibus Christianorum, in ipsis quoque haereditariis Suae Majestatis, hoc ubique usu venit belli tempore, imò ut plurimum etiam pacis, et sanè si ibi quoque tam supinè negligeretur cura reipublicae et justa proventuum calculatio, pridem hactenus eversa corruisse oportuisset: stant verò et florent nihilominus, quia aequiore ratione, diligentiusque administrantur; et quis credat illam Portionum rationem, si per se tam exitiosa reipublicae pestis fuisset, in cultioribus illis Regnis locum invenire et adeo longo usu invalescere potuisse. Sed, ut quod res est, dicamus semel, Estne interpellata unquam tempestivè, super hoc negotio, Sua Caesarea Majestas, Estne declarata contributionum et ordinariorum patriae hujus proventuum tanta proportio, quin semper in contrarium tunc expediti sunt Legati nostri ad Excelsam Aulam fuerunt, postquam de Quanto peremptoria facta est deliberatio, quam revellere vicissim, non fuit integrum. Praeterea, apellemus propriam conscientiam, Estne servata in irrogandis populo contributionibus aequitas? incubuitne hoc onus pariter omnibus? administravitne unusquisque Dominorum Transylvanorum, pro possessionum suarum

ratione, justè? Nonne subinde sollicitationibus Germanus Caesareis officialibus factis excessuumque et justarum super iis querelarum conniventibus, privatos mercari studuimus favores? Nonne saepenumero tum Domini Magnates ipsi, tum subordinati Regni officiales, intempestivo metu deterriti, officii sui partes exequi noluerunt? Nonne subinde fuit illud in ore hominum: Ego, ita me DEus amet, nullius causa litem movebo Germano, curet quisque sua, prout res ejus ferent, ego nolo mihi molestias creare, Atque ita misera plebs, dum ignaviam nostram gemens luit, nos tacemus? Quid? Ipsi Civitatum nostrarum, Sedium, Comitatumque officiales ordinarii, seu turpi metu ducti, sive per imperitiam aut alium quemvis respectum ac rationem, quot attestationibus contra conscientiam mendaciter datis, miserae plebi fraudi fuerunt et aliquammultorum millium florenorum damno ipsam multarunt? Quisque privata curando, publica negleximus.

Cur non ereximus, ut decuit, à parte nostri, passim in hac patria Commissariatum, ad Germanorum instar? Profectò si in singulis Comitatibus, Sedibusque ac Civitatibus certi Magnates in hoc negotio praesedissent et cum subordinatis suis Commissariis assiduâ curâ attendissent ad multiplices vecturas, excessusque, et miserae plebis justas super his querelas in tempore curassent, recurrendo ilico ad residentem Cibinii Supremum Generalem aut Commissarium Caesareum, atque ita cum querelae crebrae et cum debita diligentia identidem ad aures eorum sollicitandas advolassent, et iidem Officiales Edictorum Excellentissimi Generalis serii ac severi executores esse coepissent, utique statuto in aliquot delinquentibus debitae severitatis, vel per Colonellos, vel per Generalem, vel etiam, si ii officio defuissent, per Altissimam Aulam exemplò, ista conquievisset. Sed quis fuit ad haec et similia nostrum idoneus administer? Ubi vel vola, vel vestigium hujus seriae ad rem miserorum reflexionis et tempestivae provisionis? Fogarasinum nos abdidimus, ibi inter nos mussitavimus, aniles susurros miscuimus, Nos mutuis rixis provocavimus, literis missilibus Officiales Caesareos requirere, satis esse duximus, tum oscitantes post factum inquisivimus, damnorumque nunquam solvendorum inutilem fecimus computum, nullum vero unquam pauperum gravamen ad fontem mali proprium reducere, debita cum industria satagimus. Sed quod majus, An unquam nostri ipsorum Commissarii infinitorum furtorum suorum debitas exsolvere poenas? Exegimusne unquam à nostris, in tam gravi negotio, rationes justas? Quanta, exempli gratiâ, fuit infamia, portiones in natura solvendas semper ultro impetrare velle, imò publicò Edictò cavimus, ne cuiquam pecuniariam earum locò solutionem promittere, veniret in mentem, quod tamen si fecissemus, et in summa pecuniaria, cum inclyto Suae Majestatis Generalatu ac Commissariatu debito modo transegissemus, et portiones menstruas anticipativè administravissemus, atque ita Militem Caesareum ad proprio aere vivendum adegissemus, nec tam turpi per foenerationes lucrò nos mutuo exdissemus, dimidium ejus, quicquid pertulit damni, haec patria non sustinuisset.

Alterà, quae idem evincat, ratio haec erit, Licèt haec minus ordinatè facta, fateri nobis necesse sit, nihilominus. Si Dominus Tökölius superiore aestate et post intempesta hyeme, Tartaricas huc non infudisset copias, ex omni hac difficultate facilè caput extulisset patria haec, nequisquam cogebatur mori fame, quemadmodum per importuni liberatoris Tökölyii incursionem (quae denuo eadem hyeme Armadam Suae Majestatis huc attraxit) hoc factum experimur: Si Dominus Tökölyius iterum hac ratione veniat

hanc patriam vindicaturus, non aliter morbum curabit nostrum, quam imperitus medicus, qui vehemientiore pharmacô usus, tam potenter expurgat humores, ut et humores ipsi et spiritus omnis patientem tandem in perpetuum deficient. Non excusamus Germanum quoque militem, nec nihili facimus excessus, sed tamen apellemus propriam conscientiam et quod res est, fateamur, ipsa enim clamabit nobis tacentibus: si tot Transylvanorum millia, tot annis, per Germaniam arma sua circumtulissent et tanto cum imperio, bone DEus, quid non designatum fuisset, potuissentne his, quibus hi, terminis contineri? Testis erit Polonia, si de incursione illa, per Principem Rakocium Anno 1657. facta, quaeratur. Quid dicam de totidem Turcarum, Tartarorumque, ac kuruzonum millibus. Consule damna anni superioris, quae hic frustra obequitantes, intulerunt. Non est componendus cum Gentili Christianus, cum Cacodaemone Angelus. Fatere quod res est, nam diversum ab hoc vero asserere est vindicem Dei oculum sollicitare. Componamus modò res nostras rectiùs, nihil à Germano experiemur gravius.

Non sunt ergo soli Germani accusandi et onerandi querelis nostris, non Augustissimus Monarcha et Excelsa ejus Aula, certe nihil ibi in perniciem Statutum nostram. Levemus potius in altum oculos et recordemur, poenis istis peccata nostra merito cumulari. Nullum est bellum adeo pium, omne enim bellum est DEi flagellum. Cogitemus Regna alia Europae. Multae sunt Provinciae hodie iniquiore longè, quam nostra haec, fatò pressae. Praeterea et hoc sciendum, non fore semper hanc rerum faciem, motus istos quies sequetur tandem, modò convertamur ad DEum, sertemur justitiam, charitatem fraternam, et res tandem nostras ordinemus melius.

Tertiò obtenditur et hoc: Jam aliquoties acerbò sensimus Transylvani Turcicum et Tartaricum impetum, idemque imposterùm meritò metitur, quare consultius videtur ope et opera Domini Tökölyii, aliquando hoc metu et periculo patriam liberari et bona nostra hac viâ (ut etiam Dominus Tökölyius pollicetur) conservare, alias flammis ferroque nos vastatum iri certum est. Quantum ad hoc attinet: 1. An ergo tanti fit jurisjurandi religio, ut non ulterius in vigore duret, quam periculorum et damnorum metus ingruat! An cum praesentissima salutis animae jactura mercanda fortunarum nostrarum salus, et 2. Nonne et hac viâ perire tibi poterunt ac flammis sacrari domus ac bona omnia? Quid si Germanus hoc subolfaciens efficaciter tibi haec volventi resistat? Quid si sedes belli patria fiat et licet flammis ferrumque vites. Annon sine strepitu poteris per militem hic commorantem exhauriri omnibus, quae possides? 3. Quid si adversi in Transylvania simul adsint exercitus et alternentur eorum stationes, ut fieri solet, ubi sedes belli est, ita ut eundem tractum, nunc Germanus, mox Barbarus calcet: Nec enim unò atque alterò praeliò statim de summa rei decerneretur, inprimis in hac patria, ubi omnes munitiones à Germanis actu possidentur. Quid si hodie Domino Tökölyio bonorum conservandorum causâ te applices et cras superveniens Germanus, non solùm bona, quae perjuriò conservâsti tibi auferat, sed etiam vitam, ut qui fidem jurisjurandi semel datam, tam leviter habuisti, et licet gladius ejus promiscuo parcat populo, in Magistratu certè positus, in eo casu non parcet, non Nobilibus, Civitatum Judicibus, Senatoribus, Pagorum Praetoribus et publicis Villicis, qui certè in arcium, munitionum, aut domorum propriarum portis, de infelici reste pendebunt. Putasne te tam facilè, ut anno superiori finibus fugâ excessurum, idque ad malesuadam famam et omnem aerumnam possessionumque avitarum, in omnem

posteritatem, perpetuam amissionem. Egregiam sanè experti sunt, qui anno superiori excesserant sui conservandi rationem, quorum alii insolitis fracti calamitatibus, partim extra fines istos mortui et qui labore in patriam reversi, magnam partem hîc quoque mortem evadere non potuerunt. Alii ipsiusmet Tökölyii jussu mactati, ut ex Magnatibus latri ejus applicitis Josephus Haller; alii eorum, latronum manibus in via trucidati, et verbo omnes miseris habitis modis, alia atque alia ratione, hodieque pereunt, et qui eorum adhuc supersunt, an unquam patrios ipsis revisere Lares contingat, solus DEus novit.

Quid verò hoc est, quod hic Christiano homini summè expendendum est, quod rerum suarum potiri volens, immanibus Barbaris, signanter verò horridis, quos secum in dulcem patriam adducit, utatur Tartaris. Quod non isti immane nefas ausi praeterita hyeme, quot tunc innocentes percussi gladiò, quot pagi exusti, quot domò pulsi, et frigore hyberno correpti, quot bajulae infantum matres, dum de capite, quò gestabant, lactaturi alumnos sumerent, admotis iis uberibus, jam mortuos tum demum attonitae senserunt, dum jam gelu obriguerunt. Triste fuit Tordae spectaculum, prout fide digni referunt, conculcatorum infantum intestinis equorum pedum crura impediri, et circa ea convolutis tanquam loris raptari per viam. Infantum gladio discissorum et passim objectorum dimidiata frusta cernere erat. Quot tenerae necdum aptae viro puellae extinctae nefanda eorum libidine? Pagos observasses integros, ubi vix aliqua virgo aut mulier, effraenem evadere vim potuit. Haecce est Regni capessendi, haecne jugi Germanici excutiendi et gloriae Divinae, quam vulgò jactant, asserendae via? Kuruciisne hoc concreditum putes divinitus, qui vel inter ipsosmet moratorum, imò moderatorum Turcarum judiciò, supra omnem surrexerunt infidelium barbarorum immanitatem, qui haec jactare palàm non timent: Tot annis non sum precatus. Tunc res ex sententiâ fluebant, cum in Hungaria fratri impune caput auferrem, Heri mei ventrem favillis urerem, proprii patris plantas immitibus plagis affligerem. Quis hoc Christianus sibi persuadeat, DEum, templi sui gloriosi aedificationem talibus pestibus concredere velle, qui Davidem amicum suum, eò quòd sanguinem fundisset multum, inde abarcuit. Non talibus Gedeonibus, Maccabaeis et Constantinis, in asserenda libertate et restauranda felicitate Ecclesiae suae, uti DEus solet.

Hic est Transylvanorum quoque quocunque respectu ad Turcas transfugarum ignominiosus, maledictus et detestandus status, nec quicquam melius imposterum ab iisdem sperari poterit, quibus licèt aliquando prosperari contingeret, id non aliàs, nisi ex cineribus patriae et tot innocentum sanguine, daretur DEo scilicet hominibusque invisam et aeternum maledictam adstruere fortunam, quod certè, cui aliquis est Divinitatis sensus, et prudentia, caveat necesse est, nec se tam profundae voragini credat, unde sine certo animae periculo eluctari non detur. Et hoc est Acheronte movere, ad infideles confugere. Quot sunt hodie, qui incauti eò profecti, mentem et statum, si daretur mutarent, sed capti necessitate, quò se vertant, non habent, anguntur saltem, corpore pariter et animò.

Quintò, [!] certum est, nec negari à quoquam potest, miseram Transylvaniam gemino ardere igni, interim, ut verbò absolvam, seu ater, sive albus sit conceptuum horum lector, aut auditor, consideret oportet, qui, secessione ad partes Tökölyianas, aut personae propriae, aut bonis, aut religioni, aut libertati, aut patriae consulat, futurum esse neminem. Nam cum omnes munitiones Sua Majestas praesidiò teneat, licèt (quod DEus avertat) hoc militiae corpus campestre, quod pro Transylvania in acie stat,

superari contingeret, eò tamen ipso <tamen> perfectus non posset cani triumphus, nec jure Caesareo Transylvania judicari exemta, nisi triumphato demum exercitu illo vasto per Turcam, qui nomine Christianitatis in acie stat, et expugnatis priùs munitionibus ejusdem praesidiò satis munitis, quo an et quando fiat, incertum est. Atque ita somniata illa libertate potietur nemo, nec nisi patriae et proprio studet periculo, qui contrarium aut sperat, aut laborat, ea enim est in omnibus munitionibus pro parte Suae Majestatis annonae vis, ut licèt per aestatem totam nihil frumenti eò accedat, in hyemem abundè sufficiat, licet in omnes Transylvaniae Barbarus effundatur agros frumenti convectionem impediturus, si tamen, DEo benedicente, quod speramus, Armadam sive Exercitum generalem in Hungaria dispositum triumphare detur, omnis eorum in Transylvania campi victoria frustra erit, nam illis adventantibus, temporarius hic victor, turpi fuga iterum cedit, miseri incolae ad partes Tökölyianas pertracti, omnibus bonis misere mulctabuntur, frumentum omne, quicquid à Barbaris reliquum fuerit, in munitiones convehetur, et si hoc sufficere non videatur, addetur ex Hungaria summae, quicquid desiderabitur, atque ita in Transylvania, vel cum manifesto fame laborantium incolarum vitae discrimine <partibus> militibus Caesareis asseretur, et quod majus, infamis ac crudelis illa tragoedia Eperjesiensis, in Transylvania quoque integrabitur. His ita utrinque perpensis, inter haec extrema duo, praestat esse fidelem, DEoque et causae justae adhaerere, ac patriam unitis cum Caesareanis seriò animis, contra impeditores defendere, quàm turpiter nutare. Et, si jacturam bonorum pati oporteat eam cum sinceritate conscientiae servata pati potiùs, quam infami perjurio omnem fortunarum eversionem sibi accersere. Si verò metus aliquid suadeat, praestat vel hujus impulsu esse fidelem, quàm infidelem. Si toleranda mala ultima, exeant illa contra nos ab improbo, satius est, quàm à Christiano nefariè provocato, aut ab utroque pariter,

Oderunt peccare boni, virtutis amore,

Oderunt peccare mali, formidine poenae.

Si quis affectu et amore erga Christianitatem, fide DEo debita et coram universo mundo famae existimatione hinc non ducatur, ducatur saltem certissimo sui et posteritatis hinc nasciturò periculò.

Quarto [!] objicitur, hâc viâ, rebus ex amini sententia Germano cedentibus, actum erit in solidum de Hungarico Transylvaniae Principatu, juxtâque omnis hinc ut pessumeat, seu conscientiae, sive politiae libertas, necesse est.

Dicendum ad hoc breviter, non esse, nec fuisse penitus interclusam apud Excelsam Aulam Principatûs, hac quoque via, acquirendi et asserendi spem, imo vero tum Principatûs in genere adstruendus, tum quantum ad personam Domini nostri Apafii junioris confirmandus, hoc mediò fulcietur certiùs, si patria haec in fide Suae Majestati semel data, eâ, quâ decet, constantiâ perseverabit. Quod enim rerum Tökölyianarum successum attinet, tantum abest, ut hinc securi quid cogitari queat, ut potiùs metus sit, eadem via Principatum mutari in Passae Turcici gubernium; aut ut duobus ustulata ignibus, Transylvania ita pereat, ut nunquam ampliùs in Regnum convalesceat; aut tanquam titio incendio ereptus, si quadamtenus subsistat, de persona Celsissimi Apa-

fii Domini nostri et plerisque Magnatibus eorumque familiis, actum sit. Quid enim? utique Domini Tökölyii per tot errores asseclas, fidelis ipsius Ministros, aliquando, si DEo placet, in patria collocandos, non aliunde, quam ex bonis et praediis Dominorum Transylvanorum ornati, et in Magnatum censum evehi necesse erit.

Quintum, [!] et id quidem temerarium magis maximèque Kurucianum commentum, ad pervertendos et inescandos plebeculae animos excogitatum: Tum Diploma, tum Homagium, et verbò omnem Germanorum in Transylvania processum, fuisse merè violentum, et juramentum invitis extortum non obligare quenquam. Hoc verò est ex scitis Theologiae kurucianae profectum, nam ut suprà declaratum est satis, Attendendum nobis semper est, ad legitimum Jus Regium, et quod ei patrocinator, Divinò auxiliò partum gloriosum triumphum, et sciendum est, si Majestati Suae jure suo, et parto ita triumpho absolutè uti allubisset, annon strictiùs multò haberi poteramus, quam factum est. Inquietae in Hungariam excursiones, an non plecti in authoribus poterant? Impudenter, ne dicam insipienter, dum Diplomati primò renunciaremus, vastumque exercitum, cui obniti non poteramus, huc attraximus, atque ita officium facere coacti fuimus, an coactus fecit Imperator, ut Diploma novum offerret et se ad conservandas in vigore libertates nostras, fide interposita obstringeret? Quae cùm ex plenitudine gratiae Suae Caesareae in nos tam liberaliter praestitit, an non tenebamur nos reciprocè ultro nobis fidem donanti suam, nostrum vicissim fidei sacramentum humillimè deferre Suae Majestati, si quis autem nostrum illud detrectabat, cur non potiùs in Valachiam ad partes Domini Tökölyii, non longum tunc absentis se vertit, et jusjurandum hoc dare cavit. Non aliter certè in hoc passu cum Transylvania comparatum est, quàm si casus ferret, alicujus uxorem à Turca captivam abduci, et illi ibi bene à Domino habitae, complacere ille inciperet, et contenta illà sorte, antiquorum oblivisceretur; contingeret autem ipsam vicissim armis à marito veteri recuperari qui tum ita uxorem affaretur: Novi res tuas optimè, nihilominus ego te recipere in domum meam, non dubito, quin insuper denuo me juramentò obligo, me te imposterum quoque ut maritum Christianum decet, uxoris locò habiturum, quare te quoque vicissim decet, eodem fidei sacramento, mihi obedientiam tuam uxoriam jurare. Quid? annon hoc uxoris receptae jusjurandum juramento fidelis mariti praevenit obligaret? Sed non attinet jurisjurandi fidem pluribus inculcare, quam jure Gentium semper religiose et sancte servari oportuit, et certe perjurium, ne in gentilibus quidem dimitti impunitum DEus voluit, quid ergo fiet in Christianis juramentum suum ita insuper habentibus, ut David attestatur Psalm. 94.

Utque tandem concludamus, summa rei est: Omnes ordines, maximi, medioximi, et infimi, sero ad DEum, unde defleximus, convertamur. Praestemus Monarchae fidelitatem, cui, ita volente DEo, postliminii jure subsumus. Expectemus in spe et silentio ac mundo corde, eventum Divini hujus et meritò stupendi operis. Interea verò mutuae charitati, Justitiae communi et ordini decenti seriò animum apponamus.

Qui autem, quocunque respectu, partes Domini Tökölyii secuti, finibus istis excesserunt, pulsant ostium Caesareae gratiae, dum penitus non sit occlusum. Quod certè de industria claudunt ipsi, si dulcem patriam ferrò, flammis et scissionibus porrò replebunt, hoc enim pacto, judice DEo et orbe Christiano, dulcique patria et posteritate ipsorummet serà perditionis propriae ipsi erunt authores sibi, et erunt revera perditionis filii. Nos

autem coram DEo et hominibus, dum eorum tam impiis conatibus non assentimur, excusabiles merito futuri sumus.

Misereatur Deus Optimus Maximus totius Christianitatis et afflictæ hujus patriæ nostræ, per Filium suum. Amen.

A szöveg fordítása

Hogy mennyire nyomorúságos, sőt ellenséges az a végzet, amely visszamenőleg már több éve, de különösen a tavalyi, Zernyest melletti gyászos ütközet⁷ óta készül tovább sújtani amúgy is már eléggé meggyötört hazánkat, az mindenki előtt nyilvánvaló lehet, hiszen még akár a legalacsonyabb sorsúak is érzik, hogy mindnyájunkra egyaránt ránehezedik; mégis kevesen vannak olyanok, akik az ügy tulajdonképpeni mivoltát megérténék, és még kevesebben, akik komolyan elgondolkoznának a baj orvoslásáról, törvényes és megengedett úton-módon, amelyet pedig maga Isten mindannyiunk szeme elé állított és kezébe adott; és ami igazán nyomorult dolog, ezzel épp ellenkező módon: igen sok embert láthatsz, akik az ily súlyos bajban szenvedő hazának üdvhozó gyógyszer helyett szándékosan halálos mérget nyújtanának. Olyannyira, hogy okkal szabad megismételnünk a próféta panaszát Izraelről, amely hasonló módon esztelenkedett: *Elvész az én népem, mert tudomány nélkül való.*⁸ Azért, hogy legalább mi magunk, akikre – noha méltatlanok rá – rábízott a hajócska kormányzása,⁹ amelyet a Nyugat és Kelet ellenkező hajjai hánynak-vetnek és rongálnak, azért, hogy a hajóban ülven körültekintően és a kitelhető hűséggel kezünkben tartuk a kormányrudat, hogy tehát mi végül is megfeleljünk azon hűségünknek, amellyel köteleesen tartozunk elsősorban a Mindenható Istennek, utána pedig urunknak, a győzhetetlen Római Császárnak és kegyes királyunk szent felségének, szükségesnek tartottuk, hogy ezen nyílt levél útján az emberek lelkébe erről az ügyről, a bekövetkezendő dolgok követelményének megfelelően világosságot gyűjtsünk, és mindenkit nyilvánosan figyelmeztessünk kötelességére, s így az Isten, valamint a Császár iránti köteles hűségére, azért, hogy azok, akik esetleg önnön vakmerőségüktől vezetettek ezek ellen tenni merésznének, ide figyelmeztvén gondolkozzanak el ezen, hogy állítólagos tudatlanságukra hivatkozva, ha hűségükről szigorúan felelősségre vonják őket, ne tudjanak kibúvót keresni.

7 1690. aug. 21-én Thököly Imre meglepetésszerűen támadta és verte meg török és tatár segédcsapaival a császáriaktól támogatott erdélyi sereget. Teleki Mihály főgenerális elesett a harcban, Donatus Heisler tábornok és Doria ezredes Thököly fogságába került.

8 Hóseás 4, 6. (TREMELLIUS, *Biblia Sacra*, 1633.) A Tremellius-szövegek azonosításáért Tóth Zsombort illeti köszönet.

9 Az ország kormányzása és a hajó kormányzása metafora a politikai irodalom régóta használatos, gyakori alakzata. Bethlen Miklós másutt is alkalmazta, vö. *Sudores et cruces comitis Nicolai Bethlen = Bethlen Miklós levelei*, kiad. JANKOVICS József, ford. KULCSÁR Péter, magyar nyelvi jegyz. NÉNYEI Gáborné, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 6; a továbbiakban: BML), II, 1185.

Tüstént oda kell figyelnünk arra, hogy Istennek az ebben a dologban hozott elhatározását bizonyára imádnunk kell, és a legnagyobb tisztelettel tudomásul vennünk, azt ugyanis, hogy amiképpen 145 évvel ezelőtt¹⁰ Magyarország fenséges koronájától a királyi Budával együtt szakította el eme Erdélyhont, akképpen az emberi elme élével kifürkészhetetlen döntésének fényes bizonyítékát adta, ráadásul olyat, amelyet az egyetemes keresztyénség nem is remélt, hogy ugyanazon királyi város, amelyet a szerze győztes császári seregek visszafoglaltak, visszatért a visszajöhetési szabadság révén a Fenséges Ausztriai Hához, együtt a Magyar Királysággal, amely – miután fejét visszakapta – újra életre kelt.¹¹ Ez pedig Istennek oly nagy műve és jótéteménye, hogy azok, akik ezt csak tunyán szemlélik, avagy megátalkodott, makacs rosszindulattal semmire sem becsülik, azok súlyosan megbántják Istent, egyben nyíltan elárulják, hogy beleártják magukat e hon alapvető ügyeibe.

Lehet ezenfelül sok olyan embert is találni, különösen a Thököly-párthoz foggal-körömmel ragaszkodó párthívek között, akik a török fegyverek tavalyi sikereiből és különösen Belgrád¹² oly bámulatos elestéből – nincs fölöle kétség – azt a csalhatatlan következtetést vonják le, hogy a mi legkegyelmesebb uralkodónkat új szerencsétlenség éri, és hadserege teljesen megrendül.

Az pedig, hogy Isten titkos végzése mit is határozott minden dolog és ezen háború kimeneteléről, az Istennél vagyon elrejtve; azt azonban minden keresztyén vallás egyaránt vallja és hiszi: bizonyos az, hogy az emberi cselekedetek zsinórmértéke Istennek nem elrejtett, hanem kinyilatkoztatott akarataiban van elhelyezve és megszilárdítva, s minden műveltebb nemzet és a jobb erkölcsű emberek egy szívvel-lélekkel megerősítik, hogy az erkölcsös férfúhoz az illik – midőn az emberi dolgokat ítéletti –, hogy ne a szembenálló párt sikeresebb előrehaladtát vagy erejét vegye figyelembe, hanem az igazságosabb ügyet mérlegelje. Imígyen e szerencsétlen haza romlásakor és szenvedésekor, s a hazában a magam és a te ügyeidet tekintvén, nem lehet, de nem is szabad azokat Isten elrejtett határozatainak mérlegére tenni, a kimenetelről teljes bizonytalanságban lévén, hanem csupán ahhoz, ami kinyilatkoztatott, vagyis a joghoz és az igazsághoz, ezek pedig leginkább ezen két pontban világosodnak ki:

1. Az, aki egy tulajdonhoz vagy birtokhoz – amelyet meg akar szerezni – jogosan formáljon igényt.

2. Hogy ezt az igényt jogszerű és törvényes erővel érvényesítse, és e két dolog egyszerre legyen meg; másképpen ugyanis, ha az egyik hiányzik, vagy nincsen rá joga, vagy törvényesnek nem tekinthető.

Immár senki sem kételkedik abban, hogy a Magyarország híres koronáját ékesítő drágakövek egyike Erdély. Ennélfogva ha azt egyszer valaki fölveszi és felséges fején tartja, akkor az ő joga Erdélyre vitán kívül törvényes. Mivel pedig ma egyedül a Fensé-

10 Az 1541-es eseményekre utal. A római számokkal írt évszám utolsó számjegyeinek olvasata bizonytalan. Nem a szöveg keletkezésétől, hanem Buda visszafoglalásától számítandó.

11 Utalás Buda 1686. szept. 2-i visszafoglalására a töröktől.

12 Nándorfehérvárt a szövetséges csapatok Miksa Emánuel bajor választófejedelemmel az élükön 1688. szept. 6-án foglalták el. 1690. okt. 8-án azonban Ferdinand Gobert Asprenont-Reckheim altábornagy visszaengedte a törököknek.

ges Ausztriai Ház az, amelyre nevezte a Korvini Mátyás király és Frigyes császár,¹³ majd a következőkben Miksa és László [Ulászló] király között megkötött feloldhatatlan szerződés¹⁴ folytán ez a jog ráhárítlott, és hosszú másfél század alatt előírásával megszilárdult, amelyet ugyan eleget támadtak az Ország gyűlései innen-onnan szedett érvekkel, de ezeket mind meg is cáfolták, s ezért soha semmiben nem változott. Bizonyos tehát, hogy az ottomán nemzet ezt is [ti. Erdélyt] erőszak alkalmazásával, mint a keresztyén-ség sok más tartományát, rabolta el magának, ám ezáltal a törvényes uralmi jog sem bomlott fel, nem is enyészett el egészében, sőt ugyanezen Fenséges Ház, azután is, hogy Erdélyt így leszakították, ezt a jogot minden tárgyalásban és szerződésben, amelyet Erdély különböző fejedelmeivel folytatott illetve kötött, komolyan épségben akarta tartani. Úgyhogy nem csupán a jogigény, hanem maga a pusztá jog is a nevezett Háznál volt található, sőt ezenfelül annak törvényes megszerzésének eljárása neki jutott osztályrészül, ámde a bölcs Istennek mégis úgy tetszett, hogy az ottomán nemzet, a kihirdetett szerződésekben adott hite ellenére, támadó hadjáratot indítson,¹⁵ átkozott esküszegése előjelei alatt és a Fenséges Házat saját területén megtámadva, ily módon az egész keresztyén-séget feltámassza saját feje veszedelmére,¹⁶ ahonnan a dolgoknak e nagy és rémítő változása bekövetkezett, amelyet ma megütödvé és remegve szemlélhet mind Napnyugat, mind Napkelet.

Ezen törvényes jogot és Istennek, aki ezt művelte, ezért kinyújtott karját eléggé komolyan megismerte e meggyötört haza, midőn néhány éve, a fényességes lotharingiai herceg révén felséges uralkodónk birodalmának önként alávetette magát,¹⁷ amit aztán a legközelebbi országgyűlésen Fogarasban jóváhagyással megerősített, tisztelettel elfogadván Őfelsége diplomáját, és viszontag ünnepélyesen hűségesküt is tett rá.¹⁸ Az pedig, akárki legyen is, aki Erdélynek – hogy úgy mondjam – ebben a szerepében ír és annak különböző kezdeményezőire átkokat szór, hogy [Erdély] a török uralom alól kitörve, keresztyén uralkodóhoz csatlakozott, az súlyosan vétkezik; ugyanis Erdély sem lelkiismeretétől vezetve, sem politikai eszélyességből nem cselekedhetett másként, mint amiként cselekedett.¹⁹ Maguk az értelmesebb törökök sem ítélnének másképpen, mert hogyha a keresztyének által lakott Erdély akár az általa is vallott keresztyén vallás révén szembeszegült volna a keresztyénség győztes fegyvereinek, akár a legkisebb fegyveres ellenállást tanúsítja is, ha még a legnagyobb mértékben is tehette volna, nem lett volna szabad megtennie, ha csak azt nem határozta volna, hogy testestől-lelkestől elpusztul; sokkal inkább, ellenkező módon, azért kell elítélnünk, mert saját maga [java]

13 Az 1477. dec. 1-jén Mátyás és III. Frigyes között megkötött békeszerződésről van szó.

14 A II. Ulászló és Miksa római király – 1508-tól császár – közötti, Pozsonyban 1491. nov. 7-én kötött békeszerződés.

15 Feltehetőleg a Bécs ellen indított 1683-as támadásra gondol Bethlen.

16 A Szent Liga 1684-ben jött létre.

17 Utalás a Lotharingiai Károly által szorgalmazott, 1687. okt. 27-én Balázsfalván megkötött egyezményre, amely a Haller János révén Bécsben 1686. jún. 28-án elnyert diplomán alapult.

18 Az 1688. máj. 9-i *Fogarasi deklaráció* kinyilvánítja, hogy Erdély felmondja a török védnökséget, és viszatér Magyarországhoz.

19 E célzás valószínűleg magára Thökölyre vonatkozik.

ellen vétkezett, amidőn ugyanerről már korábban nem gondolkodott, nevezetesen, hogy a császári feltételeket és a királyi oltalmat már 1686-ban, az első diploma szövegezése szerint nem fogadta el: mert, mint közülünk mindenkinek be kell vallania, hogy ha az a diploma az erdélyiektől akkor, ahogyan illett és lehetett volna, befogadást nyert volna,²⁰ akkor őket most semmiféle gond sem gyötörné azzal kapcsolatban, hogy milyen legyen itt a politikai irányítás jövőendő rendszere. Azonban ez is Isten elhatározásából történt, aki csodálatos, de igazságos ítéletével: *Elveszi eszöket a föld népe vezetőinek, és úttalan pusztában bujdosatja őket.*²¹

Ha valaki ezzel szemben azt vetné fel, hogy nyugtával dicsérd a napot, akkor azt lehet válaszolni, hogy részben már az is mondatott, hogy: *Legyen igazság, még ha elpusztul is a világ!*²² noha ugyanis az igazságos ügy védelmezői sem mindig érik el az óhajtott esetet, hanem a céltól eléggé eltérnek, sőt még – gyakran – megfogant reményükkel ellentétes dolog esik meg velük; ám közben igaz lelkiismeretük oda vezeti őket, ahová a három ifjat Nabukonodozornál: *Ímé a mi Istenünk, akit mi szolgálunk, ki tud minket szabadítani az égő, tüzes kemencéből és a te kezedből is, ó, király, kiszabadít minket.*²³ Ahol is Isten a megzavarodottakat Dáviddal így vigasztalja: *Hagyjad az Úrra a te útadat és bízzál benne, majd ő teljesíti.*²⁴

Igaz szívvel tartunk ki tehát Isten nyomdokain, és őrizzük meg egykor tanúsított hűségünket, Isten meg fogja találni a maga végtelen bölcsességében azt az utat, amellyel az uralkodókat is megmentse és az országokat is. Ezenfelül sok kedvező reménnyel is kecsegtet a felséges császár alatt erre az esztendőre felsorakozott hadikészület, s ennél nem alábbvalóak a lengyeleké, a moszkovitáké és a velenceieké sem, továbbá a törökségen belüli pártviszályok és irányzatok, valamint hozzáteszem – akármit is mondjanak mások és alaptalanul cáfolgassák –, hogy a törökök hadikészülete az idei hadjáratra – akár a tavalyihoz képest – erőtlenebb.

Itt egyesek ellenvetéssel élnek, és nem csupán a gonoszok, hanem mások is, akikről jobb a közvélekedés – és ezek nincsenek kevesen –, hogy akármi legyen is, de a török háború ügye igazságtalan, a királyi joggal teljességgel ellentétes, amiképp a keresztyénség előjogaival is; ez pedig befészkelődik az emberek lelkébe, hogy ha a törökök szerencsésének hanyatlásával hanyatlani fog és szükségszerűen veszélybe kerülni mindenütt a magyar nemzet körében és itt Erdélyben is mind a lelkiismereti, mind a politikai szabadság, ezért ezt a jogcímet annyira nem tarthatjuk, hogy még elő is segítsük és lelkiismeretünk örömet érezzen; de ha már így kell történnie, az evangéliumi hitűeknek ezen sikeres előrehaladásán nincs mit örvendeznie, mivel olyan ügy, amely számára teljes bizonyossággal vést hozó, ahogyan ezt eléggé tanúsítja a vallás ügyének e legnagyobb mértékben nyomorúságos állapota majdnem egész Magyarországon. Erre azt kell válaszolni:

20 A szerző 1686-ban is részt vett az ország sorsáról döntő tárgyalásokon, s a diploma elfogadását javasolta. Vö. BMÖ, I, 347.

21 Jób 12, 24. (TREMELLIUS, *Biblia Sacra*, 1633.)

22 I. Ferdinánd császár jelmondata volt ez a középkori eredetű mondás; egy variánsát Luther is használta. Manlius vette fel közmondásgyűjteményébe a 16. század második felében.

23 Dán 3, 17–18.

24 Zsolt 37, 5.

Ami a vallás és a lelkiismereti szabadság veszélyeztetettségét illeti, Erdélynek efelől nincs méltó oka panaszolkodnia Őfelségének kegyelmes diplomája értelmében, csak ő maga ne éljen ezzel vissza. Ugyanezt remélheti Magyarország is Őfelsége veleszületett kegyességéből és eredendő szelídségéből, elsősorban az Őfelségének evangéliumi hiten lévő hatalmas szövetségeseinek jóindulatú és idejekorán történő közbeavatkozása révén.

Eközben ami általában a vallást illeti, ebben a helyzetben ezen dolgokat kell meggondolni és jól bevésni emlékezetünkbe:

1. Vajon hogyan lehetne a vallás igaz pártfogójának tartani azt, aki az egész keresztyénségnek esküdt ellensége, és aki, jóllehet látszólag megtűri a vallásokat, a lakóknak azonban minden erővel le akarja tarolni földjét, akik ennek a szabadságnak örülhettek; és földjüket az ő lakóhelyükön barbársággal és sötéttséggel tölti meg, hogy rajtuk tetszése szerint uralkodhassék?

Tanúbizonyosságul hívom erre az egész keleti egyházat. Hogy ezt Magyarországon eddig egészen ilyen módon még nem kísérelték meg, az nem pártfogásuknak köszönhető, hanem annak, hogy el kellett viselniük azt, hogy két ellenségtől volt övezve területe, máskülönb pedig, miután eltaposták a nemességet és a nemzet színe-virágát, és feldúlták az iskolákat, az ország nevelőhelyeit; az lett volna a jövőendő, hogy Magyarországot ugyanúgy, mint Ázsiát, elfoglalja ez a szerencsétlen gyom.

2. Fellebbezzünk egyenesen Isten ígéjéhez, és vizsgáljuk meg: vajon szabad-e az Egyháznak akármely földi hatalomban – különösen olyanban, amely kívül áll az igaz Isten ismeretén – ilyennyire bizakodni?! Márpedig az [ti. az Ige, a Biblia] ettől egyértelműen óv, szigorú tiltással: *Ne fussatok az egyiptomihoz, az asszírhoz stb.*²⁵

Az Isten oly féltékeny szeretettel viseltetik Egyháza iránt, hogy egyedül saját magának akarta fenntartani azt a dicsőséget, hogy jegyesét megőrzi és megszabadítja; olyannyira, hogy ez esetben még egy keresztyén uralkodót sem volna szabad az Egyház védelmezőjének elismerni, és belé vetni a bizalmat, mint valamely bálványba, mit mondjak tehát akkor a nem hívő uralkodókról? Vagy talán jót tenne – az emberek között – egy férj jó hírének, ha felesége, végső bajba jutván, rettegvén a történhetőkötől, nem férje ölébe menekülne, hanem egy idegenébe, hogy védelmezze magát?! S mit szólna Isten, aki magáról imígyen szól: *A te jegyesed, a te oltalmazód, a seregek Jehovája.*²⁶

3. Kérdlek, hol van megengedve valaha is az Egyháznak, hogy karddal védelmezze magát, karddal alapítson és terjeszkedjék? És még sokkal inkább: hol volt valaha is engedélyezve egy magánembernek, ugyanezen okért, hatalommal felruházott küldöttet visszaküldeni saját főhatóságához? Sohasem vont senki sem kardot igazságosabb ügyben és igazságtalanabb tisztségviselő ellen, mint Szent Péter, mégsem nyerte el helyén nem való vakbuzgóságával annak helyeslését, akiért cselekedte, azaz Krisztusét. Szent Ambrus ezzel a szóval mentette fel: *Az egyház fegyverei az imák és a könyvek.*²⁷

25 Hós 7, 10–11: Izráel ellen az ő büszkesége tesz tanúbizonyosságot, és mégsem térnek vissza az Úrhoz, az ő Istenükhöz, és nem keresik őt mindennek dacára sem. / És olyan lett Efraim, mint az együgyű galamb: balgatag. Egyiptomhoz kiáltanak, Asszíriához folyamodnak.

26 Nem találtuk meg a szövegelőzményt.

27 Nem találtunk közvetlen szövegelőzményt.

4. Örvendezhettek-e vajon Magyarország és Erdély protestánsai, ha a török fegyverek segítségével valaha úgy tűnt volna nekik, hogy azt a szabadságot, melyet követeltek, megszerezték maguknak, noha pedig lett volna arra remény, hogy azt jótékonyabb eszközzel is megszerezhessék, ha ugyanazon alkalommal a Fenséges Ausztriai Háznak is meg kellett volna rendülnie?! Főlemelkedik ugyanis ugyanazon alkalommal, késedelem nélkül, az összes európai protestáns – különösen Anglia és Hollandia – végpusztulására esküdt elszánt ellensége, a francia, a valaha volt üldözők legnagyobbika és egész Európa zsarnoka. És bizonyára ez lesz a törökök és Thököly úr Erdélyi Fejedelemsége²⁸ sikerének kikerülhetetlen következménye; az utóbbi ugyanis szintúgy a franciák pártfogoltja, és az ő nótájukat fújja, főleg Angliában és Hollandiában.

Nyugodt meggyőződéssel vallhatja mind Magyarországon, mind Erdélyben minden protestáns, hogy – ha az összes európai evangéliumi keresztyén megőrzi saját hitvallása iránti buzgalmát – egyáltalán nem válik egyiküknek sem hasznára, sem pedig Európa közös ügyének, ha Budán török szó parancsol, Magyarországon és Erdélyben pedig francia, és ez, továbbá, ma is eléggé igazolódik, mégpedig nem más ok, mint a protestáns szövetségek erőteljes segítsége mozdítja elő Őfelségének a török elleni próbálkozásait, és hihető, hogy ha a törökök vagy a franciák elérnék céljukat, ugyanoda hanyatlanának vissza. És Thököly úrnak, elkeserítő helyzetében, ugyanerre céloz vigasztaló beszéde, amelyet párthíveihez intézett, ahogyan erről hitelt érdemlő, ideérkező erdélyiek tudósítanak, tudniillik, hogy ha a török az ő támogatásáról akármilyen oknál fogva lemondana is, ő a francia királlyal olyan lábon áll, hogy mégis bizvást kecsegtetheti magát arról az oldalról is ugyanúgy az erdélyi fejedelemséggel.²⁹ Be kell vallani, hogy ez igen nagy lelkiismereti kérdés és kétely, amelyet azonban a keresztyén szeretet elegyenget majd: hasonlítsd össze, kérlek, a magyar protestánsok egyházait és a többieket, amelyek egész Európában szétszórva léteznek, és ebből bizonyosan levezethető az, hogy a törökök sikere esetében az összes magyarországi protestáns templomot visszaadnák, Európa többi része viszont ugyanilyen módon a legbiztosabb és elkerülhetetlen veszedelembé jutna, és vajon a magyar egyházak lelkükre vennék-e, hogy összes hitsorsosuknak egyetemes romlásával keressék saját káruk jóvátételét?! Nem éppen! Ne hallgassunk itt most más tanácsra, mint Krisztusra, a tanítómesterre, aki azt mondta: *Hagyj ott mindent: vedd fel keresztedet és kövess engem!*³⁰

Mivelhogy ezt [ti. a fentebb elutasított szövetséget] megkísérelni vagy művelni nem szabad, ezért, amiképpen már fentebb intettünk, üdvösebb és biztosabb reménye saját magunk megtartásának máshol rejlik, mégpedig a Császár kegyességében és az evangéliumi keresztyén fejedelmek Őnála – ugyanezen ügyért – történő hatékony jövőbeli közbenjárásában.

28 A Porta által fejedelemmé emelt Thökölyt a keresztényszigeti országgyűlésen, 1690. szept. 22-én választották meg hívei Erdély fejedelmévé.

29 „De amíg a Napkirály bátran kijelentette, hogy Thököly legyen Erdély fejedelme, s kész volt őt anyagilag támogatni, Lengyelországban megoszlottak a vélemények.” *Erdély története*, főszerk. KÖPECZI Béla, szerk. MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán, Bp., Akadémiai, 1986, II, 878.

30 Mt 8, 34. Si quis ruet me sequi, deneget semetipsum, et tollat cruceam suam, et sequatur me (Vulgata).

Azonban senki se kérkedjek azzal – különösen magánember letére –, hogy ő vallása és lelkiismereti szabadsága okán hagyta el az országot, és fogott azért fegyvert, hogy Isten és a Vallás ügyéért harcoljon;³¹ ez ugyanis csak hamis ürügy, s leple alatt mindig ott lappang az a gondolata és gondja, hogy megtartsa földi javait, mivel félt, hogy megfosztják tőlük, és ez a legfőbb oka, hogy a Vallás látszatával és ürügyén indított háborúk ritkán járnak sikerrel, mivel a Hitvallás alatt a Bírványás lappang, és hogy a főurak nagyravágyása többnyire visszaél a nyomorú köznép vallási buzgalomával, annak szomorú, de nyilvánvaló példáját nyújtja Magyarország.

Mert ugyan – kérdek – mi más dolgot nyert néhány évvel ezelőtt a meggyötört Magyarország, mikor szerencsétlen módon belekeverte magát a háborús mozgalmakba, mint azt, hogy mikor napról napra mind politikai, mind egyházi szabadsága egyre rosszabbra fordult, midőn maguk a katolikus főurak (akik merényüeknek méltó, de szomorú jutalmát vették), visszaélve az evangélikusok vallásügyi sérelmeivel, és az ő ezen jogtalanságok fölötti elkeseredésével – járulékosan a francia király erőteljes, de ügyesen elkendőzött ösztönzésére Magyarország és a szomszédos Erdély békeességét fenekestül felforgatták és igencsak bőséges alkalmat szolgáltatnak, hogy a Kelet a Nyugattal hatalmasan összecsapjon, és hogy elkezdjék a Religiót Rebellió néven emlegetni! És ahogyan tanácsosabb lett volna azon mozgalmaknak mindjárt az elején, egyes jóérzelmű erdélyi urak józan és üdvös tanácsa szerint – ezek immár régebben eltávoztak az élők sorából, a veszedelmek közül – ezt az összes zavargást idejekorán lecsillapítani, a Keresztyén Fejedelmek közbenjárása révén, és a bevett Vallás szabadságát <ebben az hazában> mindenhol kinyilvánítani és a kihirdetés után nyilvánosan kihirdetett törvényekben is megerősíteni; de ma is tudja sok, igencsak becsületes férfiú, hogy ezt a tanácsot mi módon és kicsodák keresztettkék és akadályozták meg, hogy megvalósuljon, és milyen alávaló módon kezelték a legjobb tanácsadókat ezen oly üdvös véleményük miatt.³²

31 Itt Bethlen a Thökolyhez csatlakozó erdélyieknek túl főleg a kuruc hadvezér felé vág. Leveleiben, pátenseiben ő argumentálhatott ekként erdélyi betörése okai mellett, ugyanis Czegei Vass György naplója szerint 1691. jan. 20-án Friedrich von Falkenheim udvari tanácsos, főcommissarius a fogarasi országgyűlésben Lipót császár levelét imertetve közli: Thökoly kiűzetését az uralkodó örömmel hallotta, „[...] az ki az szabadságnak és kereszttyénségnek színe alatt kegyetlen és törvénytelen uralkodást, mint valami ártalmas mérget szívében forralt [...]”. *Czegei Vass György és Vass László naplói 1659–1739*, kiad. NAGY Gyula, Bp., 1903 (Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból, 3), 116. A napló több, az erdélyieknek írt Thökoly-pátenst is tartalmaz 1690-ből!

32 A Wesselényi-összeesküvés és annak következményei. Bár Bethlen Miklós a kezdetek kezdetén maga is részt vett a magyar elgületlenek és az Erdély közötti kapcsolatfelvételnél, annak érdekében, hogy a törököt Apafi Mihály közvetítése révén a Wesselényi Ferenc nádor nevével fémjelzett vallásvédő és a magyar főurakat az uralkodásból kiszorító, a szegénységet a beszállásoló német zsoldosok pusztításaival nyomorító, Habsburg-politikával szembesülő törekvésében támogassa. Ám a török – vasvári békét követő – be nem avatkozási szándékát, halogató, látszólag biztató politikáját megértvén, s a magyarországiak széthúzását és bizonytalanságait látván, elfordult a török orientációtól. Helyette, apja nyugat-európai orientációjához csatlakozva, a németországi protestáns fejedelmek, a hollandok és az angolok informálásával, valamint az üldözött magyar protestánsok védelmére való biztatásával próbálta a Habsburg túlkapasokat ellensúlyozni vagy leszerelni. Apja irányításával ebben az akcióban Bethlen Miklós is aktívan részt vett: ő fogalmazta a protestáns választófejedelmeknek írt tájékoztató leveleket. Vö. BMÖ I, 259–261; BML I, 240, 246–247, 251–252. Az elküldésüket szerinte Teleki Mihály

Tanuljanak ebből az erdélyiek, és semmi másról ne óvakodjanak inkább, mint hogy nyilvánvaló veszedelembé sodorják a vallást – amelynek helyzete e hazában eddig tűrhető – egy olyan alkalomból, amelyet valaki sokkal inkább álürüggyekkel, lázadást vagy árulást szándékozva készít elő! Ennyi elég is lesz válaszul a köznép első ellenvetésére.

Másodsor: amit ezen tárgyban a köznép előtt felhozni szoktak, az, hogy a német katonaság számtalan kihágása,³³ a beszállások, a porciók és a kontribúciók [rendes és rendkívüli hadiadók] súlyos terhei, az effélékhez hozzá nem szokott nemzet lelkét annyira elkészerítették, hogy most amennyit évente kell fizetni, azt hajdan, rendes adó formájában, a török alatt 25 vagy 30 évig elegendő volt lefizetni, sőt mások még ezt 50, megint mások 60 évre merik kiterjeszteni, noha tévesen.

Ami ezt a kifogást illeti, be kell vallani, hogy ez ugyan nem könnyű teher, ám ha mindent illő módon és rendben intéznének hivatalosan, nem volna teljesen elviselhetetlen, hacsak <amennyiben> nem lépné túl az ország rendes adóját: de ha mélyebben megvizsgáljuk, a nehézségek más okaira is rálelünk, nevezetesen ennek az egész ügynek a szokatlanságát, újdonságát, maguknak a dolgoknak a zűrzavarosságát, a haszonra és az önérdekre való istentelen törekvést, s mindehhez még azt, hogy semmibe veszik a nyomorú köznép baját. Ezek, amik oly súlyossá, sőt elviselhetetlenné teszik ezt az ígát, s ezt a következő érvek bizonyítják:

1. Minden keresztyén országban és tartományban, Őfelsége örökös tartományai-ban is, ezt alkalmazzák háború idején, sőt többnyire béke idején is, és ha ezekben is oly merészen elhanyagolnák az államról való gondoskodást és a bevételek igazságos kiszámítását, már eddig régen fenekestül fel kellett volna ezen országoknak fordulniuk és összeomlaniuk: azonban állanak és virágoznak továbbra is, mivel igazságosabb számolás alapján és szorgalmasabban kormányozzák őket; és ki hinné el, hogy azon műveltebb országokban ezen porciókiszámítás, amely önmagában oly pusztító nyavalyája az államnak, egyáltalán helyet kapott volna, és ilyen hosszú időn keresztül még meg is erősödött volna. De mondjuk el, hogy miképpen is áll az ügy: akár egyszer is megkérdezték-e alkalmas időben erről a dolgról Ő Császári Felségét?!; nyilvánosságra hozták-e, hogy ennek az országnak a hadi hozzájárulása és rendes bevételei között mekkora aránytalanság áll fenn?!, sőt, épp ellenkezőleg, mindig akkor küldték a Fenséges Udvarhoz követeinket, miután a mennyiségről átmeneti rendelkezést hoztak, amelyet viszont megváltoztatni nem volt szabad! Azonkívül kérdezzük csak meg lelkiismeretünket, vajon megőrizték-e a népre kirovandó kontribúcióban az egyenlőséget? Egyenlően nehezedett-e ez a teher mindenkire? Igazságosan intézkedett-e minden egyes erdélyi úr a saját birtokainak számbavételekor? Vajon nem törekedtünk-e arra, hogy a császári katonatiszteknek tett ígéretekkel és az ellenük irányuló igazságos panaszok fölötti szemhunyasokban magánhasznunkat vadásszuk? Nem fordult-e elő igen gyakran, hogy

akadályozta meg. A kortársak levelezéséből azonban úgy tűnik fel, hogy Apafi és közvetlen köre érte el, hogy a kapcsolatfelvétel mégse realizálódjon. BML I, 657.

33 Tordában például 1690. okt. 8-án jegyezte fel Szaniszló Zsigmond, hogy a kolozsvári német lovasok Hohenzollern nevű vezetőjük parancsnoksága alatt „[...] igen sok kárt tettek, dúltak, prédáltak, búzát, zabot vittek el könnyen metr[eta] 2500, fosztogattak, az templumot is felverték”. *Szaniszló Zsigmond naplói (1682–1711)*, közli TORMA Károly, Történelmi Tár, 1889, 718.

mind maguk a főurak, mind az alárendelt országos tisztviselők irfözatos félelemtől megremítettvén, tisztjükből folyó szerepüket nem akarták elvégezni? Nem volt-e gyakran hallható az emberek ajkán: Én, Isten engem úgy segéljen, senki kedvéért nem vitatkozom a némettel, törődjek mindenki a saját dolgával, ahogy ügyei hozzák, én nem akarok magamnak kalamajkát teremteni. És így, míg a nyomorú köznép nyögve bűnhődik a mi gyávaságunk miatt, mi hallgatunk? De hogyan is? Városaink, székeink, megyéink rendes tisztviselői vagy rüt félelemtől vezetettve, vagy tudatlanságból, vagy akármilyen más tekintetből, vagy számításból, mivel lelkiismeretük ellen hazugul annyi tanúsítványt adtak, a köznépet megsalták és még ők is jónéhány ezer forintra rúgó kárral sújtották?! Ki-kik csak a maga ügyével törődött, a közügyet elhanyagoltuk. Miért nem állítottunk, ahogyan illett volna, saját részünkről, szerte e hazában egy bizottságot, a németek példájára? Bizonyára, ha az egyes megyékben, székekben és városokban bizonyos főurak elnökölték volna ebben a hivatalban, és beosztott biztosaikkal folyamatos gonddal ügyeltek volna a sok-sok zaklatásra, kihágásra, és a szegény nép ezek miatti igazságos panaszait időben orvosolták volna, azonnal a Szebenben székelő főgenerálishoz vagy császári biztoshoz fordulván, és imígyen a sűrű panaszokódások a kellő szorgalom révén odajutván újra és újra, felkeltették volna a figyelmüket, és ugyanezen tisztviselők a kegyelmes főparancsnok rendeleteinek komoly és szigorú végrehajtóivá kezdtek volna válni, és ha néhány vétkes esetben a kellő szigorúsággal példát statuáltak volna, vagy az ezredesek, vagy a tábornok, vagy ha ezek hivataluknak nem feleltek volna meg, a dolog a Legfőbbesébb Udvar által nyugvópontra juthatott volna.³⁴ De ki volt ilyesmire vagy effélére közülünk alkalmas tisztviselő? Hol van akár egy hajszálnyira nyoma a szegények ügyével való törődésnek és időbeni gondoskodásnak? Elrejtőztünk Fogarasba, ott egymás között pusmogtunk, vénasszonyos pletykákat keringettünk, folytonos veszekedéssel egymást sértegettük, elegendőnek tartottuk, ha a császári tiszteket levelekkel keressük fel, midőn már megtörtént valami, ásitozva nyomozgattuk, fölöslegesnek tartottuk, hogy a soha meg nem térítendő károkról összegzést készítsünk, a szegények egyetlen egy sérelmét sem nyomoztuk vissza a baj valódi forrásáig, ahogyan kellő szorgalommal meg kellett volna tennünk. De ami még nagyobb: vajon a mi saját biztosaink a végtelen lopásaik miatt megbűnhődtek-e valaha? Ilyen súlyos ügyben volt-e valaki ellen is a mieink közül igazságos elszámoltatás? Például mekkora gyalázat volt, hogy a természetben lerovandó porciókat mindig még be akartuk hajtani, sőt nyilvános rendeletben óvtunk attól, nehogy valakinek is azok pénzben történő lerovását ígérjék, ennek ellenére az jutott eszünkbe, hogy mégis megcsináljuk, és a pénzösszegbe, amikor a kellő módon átutaltuk Őfelsége Főparancsnokságának és Bizottságának, a havi porciókat is elővételezve beleszámítottuk, és így a császári katonaságot arra kényszerítettük, hogy a saját pénzén éljen, s hogy ezzel az uzsora általi oly rüt nyereséggel magunkat kölcsönösen tönkre ne tegyük; annak a felét, amennyi kárt okozott, ez a haza nem bírta volna ki.

34 Bethlen szövege itt mintha a Falkenheim által ismertetett fentebbi császári ajánlatot visszhangozná: „[...] azon kell lenni, az mennyiben lehet, hogy az nemes ország alkalmas commissariusokat rendeljen, az kik az őfelsége regimenti commendansával és commissariusival egyetértsenek, és ha mi fogyatkozás interveniál, idején az említett commendansokat és ő felsége commissariusit, úgy az magok principalissit is orvoslása felől tudósítsák.” Vö. *Czegei Vass...*, i. m., 118.

A második, ugyanezt bizonyító érv ez lesz: mona ez kevésbé rendezetten van megszerkesztve, nekünk ezt is éppúgy be kell vallanunk. Ha Thököly úr a múlt nyáron és utána, a zord télben nem zúdított volna ide tatár csapatokat, mindezen nehézségből könnyen fölemelhette volna fejét ez az ország, senki sem kényszerült volna éhen halni, márpedig a kéretlen felszabadító, Thököly beütése folytán (amely viszont ugyanazon a télen Őfelsége hadseregét is idevonzotta) ezt tényként tapasztalhattuk.³⁵ Ha Thököly úr ismét ezen a módon jön majd a hazát felszabadítani, nem másképpen gyógyítja majd betegségünket, mint a tapasztalatlan orvos, aki igen csak erős gyógyszert használván, olyan hatalmasan kitisztítja a [test]nedveket, hogy maguk a nedvek s egyúttal a teljes lélegzet is mindörökre eltávoznak a páciensből. Ne mentegessük a német katonaságot sem, ne tartsuk semminek kihágásaikat, de mégis fellebbezzünk lelkiismeretünkhöz, és valljuk be a tényeket, mert ha mi hallgatunk is, ő kiáltani fog: ha annyi sok ezer erdélyi annyi sok éven keresztül Németországban hordozta volna körbe fegyvereit és akkora hatalommal, Ūristen, mit el nem követett volna, és ők vajon korlátok közé szoríthatók lettek volna oly módon, mint ezek [itt]? Tanúskodhatik erről Lengyelország, amikor a Rákóczi fejedelem által 1657-ben végrehajtott becsapásról panaszolkodik.³⁶ És mit szóljak a törökök, tatárok és kurucok ugyanannyi ezreiről? Vedd figyelembe a múlt év kárait, amelyeket ők okoztak, akik hiába száguldottak ide lovaikon. Nem kell összehasonlítani a pogánnyal a keresztyént, az ördöggel az angyalt. Be kell vallani, ami igaz, mert a valótól eltérőt állítani annyit tesz, mint kihívni Isten rosszallását. Rendezzük a saját ügyeinket jobban, és akkor a némettől semmi súlyosabbat nem fogunk elszenvedni.

Nem kell tehát csupán a németeket vádolni, sem panaszainkkal elhalmozni a Felleges Uralkodót és Magas Udvarát, mert ott bizonyára semmi döntést nem hoztak a mi veszedelmünkre. Emeljük inkább szemünket a magasba és emlékezzünk meg arról, hogy ezen büntetések bűneink miatt méltán zúdultak ránk.³⁷ Egyetlen háború sem éppen kegyes, mivel minden háború Isten ostora. Gondoljunk Európa más országaira. Manapság sok tartományt a mi mostani fátumunknál még gonoszabb nyomaszt. Ezenkívül még azt is tudnunk kell, hogy nem mindig lesz ilyen a dolgok képe, ezen mozgalmakat is végül

- 35 A zernyesti csata és a keresztyénszigeti országgyűlés után Thököly Imre hamarosan kiszorult Erdélyből. Bádeni Lajos szept. 19-én Karánsebesről elindulván, a Vaskapun keresztül Erdélybe érkezett, s okt. 25-én Brassó közelében vereséget mért az új fejedelemre, aki a Bodza-szoroson át Havasalföldébe menekült, magával víve több erdélyi nemeset és főrendet, s többször is megpróbált visszatérni, de kísérletei nem sikerültek. Vö. SERES István, *Thököly Imre és Törökország*, Bp., Magyar-Török Baráti Társaság-Akadémiai, 2006, 92. Thököly szövetségeseiként Galga szultán több ezer főre rúgó csapatai Bihar vármegyéig bejárták és végigdúlták az országot. Kolozsvár és Torda vidékén dec. 17-e és 20-a között végeztek nagy pusztítást. Vö. *Czegei Vass...*, i. m., 104–107, ill. *Szaniszló Zsigmond...*, i. m., 719.
- 36 II. Rákóczi György 1657-es erőszakos lengyelországi beütését – ahonnan jöszerevel csak Bethlen Miklós apja, Bethlen János tudta hazahozni csapatai javát – és az arra következett török-tatár bosszúhadjáratot Erdélyben a későbbi vezetőség java Erdély haldoklásának legfőbb okaként tartotta számon.
- 37 A korai reformációt és a Zrínyi-eposzt idéző argumentáció nemcsak Bethlen vélekedését tükrözi, hanem az egész erdélyi vezetőségét. Fogarasban 1690. dec. 28-án kiadott pátensükben írják: „Mely szomorú sorsra jutott légyen szegény hazánk az mi bűneinkért, istennek megbúsult, ellenünk felgerjedett ítleitibül mindenek, úgy hisszük, érzik kevervesen.” *Czegei Vass...*, i. m., 110–111.

nyugalom fogja követni, csak térjünk meg Istenhez, kapcsoljuk egybe az igazságosságot és a testvéri szeretetet és végül saját ügyeinket rendezzük jobban.

Harmadikként ezt hozzák fel mentségül: már jónéhányszor keservesen tapasztaltuk mi, erdélyiek a török és tatár támadást, ettől ezentúl is méltán retteghetünk, ezért okosabbnak látszanék, hogy Thököly uram révén és segítségével végre valahára a félelemtől és veszedelemtől a haza megszabaduljon, és javaink ezen az úton (ahogyan Thököly uram is ígéri) megmaradjanak, ellenkező esetben biztos, hogy tüzzel-vasallal pusztítanak minket. Ami ezt illeti:

1. Vajon tehát annyit ér oly sok esküvés szentsége, hogy csak addig érvényes, ameddig a veszélyektől és károktól való félelem munkál? Vajon lelki üdvösségünk legnyilvánvalóbb elvesztésével kell-e megvásárolni [földi] javaink épségét? És

2. Ugye bizony ily módon is elpusztulhat és tűz martalékává válhat házad és minden vagyoned? S hogyha a német megorrintja ezt, hatékonyan ellenáll neked, midőn ezt tervezgeted? S mi lesz, ha a haza válik csataterré akkor is, ha a tüzet s vasat elkerüled? Avagy azt gondolod, hogy zaj nélkül eshetik meg, hogy az itt tartózkodó katonaság megfosszon minden vagyontárgyadtól?

3. Mi lesz, ha ellenséges seregek is tartózkodnának akkor Erdélyben és váltakoznának az ő állomáshelyeik, ahogyan történni szokott a hadszíntéren, úgy, hogy ugyanazt a földarabot egyszer a német, egyszer a barbár tapossa: ugyanis nem egy vagy két csatában fog eldőlni a végeredmény, különösen ebben a hazában, ahol jelenleg minden erősséget a németek birtokolnak. Ezért ha ma Thököly uramhoz csatlakozol, hogy megőrizzed javaidat, és holnap a német kerekedik felül, nem csupán javaidat veszi el tőled, amelyeket esküszegéssel őriztél meg, hanem életedet is, tőled, aki az egyszer esküdtött hűséget olyan könnyedén vetted, és noha kardja a közrangú népséget kímélni fogja, a tisztséget viselőknak ez esetben nem fog irgalmazni, sem a nemeseknek, a városi bírácoknak, a tanácsurácoknak, a falusi bírácoknak és a községi előljáróknak, akik bizonyára ott fognak lógni a baljós kötélén váraik, erődeik, saját portájuk kapuján. Gondold csak azt, hogy olyan könnyen elmenekülhetsz majd, túl a határon, mint a tavalyi évben,³⁸ s vedd hozzá az elátkozott hírnevet, minden nyomort és ősi birtokaid összes leszármazottadra kiterjedő végleges elvesztését. Az önmegőrzés jeles értelmét megtapasztalták azok, akik tavaly futottak külföldre, hiszen egyesek közülük megtörve a szokatlan megpróbáltatásoktól – részben a határon túl – haltak meg, és azok is, akik nagy nehezen visszatértek a hazába, nagyobb részt itt sem tudták a halált elkerülni. Egyeseket magának Thökölynek a parancsára mérszároltak le, mint az ő oldalára állott főurak közül Haller Józsefet,³⁹ másokat közülük az

38 Amikor 1690 októberének utolsó napjaiban Thökölyvel tartottak Havasalföldre. Névsorukat lásd *uo.*, 102–103.

39 Haller József, Haller János fiatalabbik fia tragédiájának történetét Cserei Mihálytól ismerjük: „Tergovistán létiben Thököly Haller Józsefet megöleti, Haller János kisebbik fiát, csintalan, nyughatatlan elmejű ifjat, kit atyjával Bécsben létiben mind az édesatyját, mind a ministerek közül nagy urakat kicsinyben mülék, hogy a császárnak már beárván, el nem veszté. Amelyért is a ministerek meg akarják vala öletni, kitudódván practicája, de a jámbor Leopoldus császár nem engedi, hanem az udvarból kiküldé. Itt is, Thökölyhez menvén az atyja akarata ellen, olyan practicához kezde, rajtakapák, bárcsak megtagadja vala, nem vala bizonyásg ellene, maga megvallá, hogy Thökölyt meg akarta

úton rablók keze gyilkolt le, egyszóval mindnyájan nyomorúságos körülmények között tengődve, más és más okból ma is elvesznek, s akik még élnek közülük, egyedül az Isten tudja, viszontlátják-e valaha a házi védisteneiket. Amit pedig ezen ügyben keresztyén embernek leginkább meg kell fontolnia, hogy vagyonának bírására törekedvén, rémületes, sőt kiemelkedően rettenetes barbár tatárokat használ fel, akit magával bevezet az édes hazába. Azok ugyan milyen rettenetes gonosztettre nem vetemültek a múlt télen, amikor annyi ártatlant levágtak karddal, annyi falut fölégettek, annyi embert üttek ki házából, akiket azután a téli hideg ragadott el; hány anya cipelte csecsemőjét, és amikor leemelték – ahol hordozták – a fejükről őket, hogy megszoptassanak, midőn keblükre ölelték kicsinyeiket, elborzadva látták végül, hogy már halottak, mert a fagytól már meg is merevedtek. Szörnyű látvány volt Tordán,⁴⁰ ám hiteles tanúk adták hírül, hogy az eltaposott csecsemők beleibe beleakadt a lovak bokája, és úgy száguldtak az úton, hogy a belek szíjjakként tekergőztek a csüdjeiken. Karddal szétáprított és széthajigált csecsemők félbevágott darabjait lehetett látni. Hány zsenge, férfival való érintkezésre még nem érett leányka hunyt el istentelen kéjvágyuk következtében? Egész falvakat lehetett találni, ahol alig akadt olyan szűz vagy asszony, aki megmenekülhetett volna a féktelen erőszaktól. Hát ez az útja annak, amint úton-útfélen hangoztatják, hogy megszerezzék az országot, hogy lerázzák a német jármot és igényt tartsanak az isteni kegyelemre?

Vajon ezt isteni kinyilatkoztatás bírta a kurucokra, akikről egymás között a mérsékeltbijeik, vagy a fegyelmezettebb törökök ítélete szerint: a hitetlen barbárok minden fertelmességét felülmúlták, ezek nem rettentek vissza attól, hogy nyilvánosan azzal dicsekedjenek: Sok év óta nem imádkoztam. Akkor volt kedvem szerint a dolog, amikor Magyarországon bátyámnak büntetlenül fejét vettem, az uram hasát parázzsal sütöttem, saját apám talpát irgalmatlan korbács-csapásokkal gyötörtem. Ki az a keresztyén, aki meggyőzhetné magát arról, hogy Isten az ő dicsőséges templomának építését ilyen országvesztő gazemberekre akarta volna bízni, Isten, aki az ő barátját, Dávidot – mivel sok vért ontott – eltiltotta attól. Isten nem ilyen Gedeonokat, Makkabeusokat és Konsztantinokat szokott alkalmazni a szabadság kivívására és Egyháza helyreállítására.

Itt van [ti. ilyen] a törökhöz bármely okból átmenekült erdélyiek gyalázatos, elátkozott és undorító helyzete, és az elkövetkezendőkben sem lehet tőlük semmi jobbat sem remélni, akiknek valaha is virágzás jutna osztályrészül, az nem volna más, mint a haza

volna lövődözni. Nem lón olyan kegyelmes bírása, mint Bécsben, mert Thököly hirtelen indulatból meglövődözteti, azután sokszor megbánta, de késő vala. Ott temetik el a testit.” CSEREI Mihály, *Erdély története [1661–1711]*, kiad. BÁNKÚTI Imre, Bp., Európa, 1983 (Bibliotheca Historica), 244.

40 A tordai jegyző, Szaniszló Zsigmond 1690. okt. 14–15-éről írja fel naplójába, hogy a tatár-török csapatok „Pusztacsán, Komjáczeg, Túr, Koppámban sok praedálást tettek, embereket, asszonyokat vagdaltak, öltek, asszonyokat, leányokat paráznaitottak”. *Szaniszló Zsigmond... i. m.*, 719. Tordára, 1690. dec. 17-én „Este szállott be az város végire mintegy 200 tatár, ki is kilenc óra tájban Új-Tordában kezdett gyútotgatni.” Másnap reggel a németek közeledtének hírére eltávoztak. Neki sok bonyodalma támadt a készpénzt követelő tatár vezetőkkel. „Ekkor Tordának nagyobb része elégett.” *Uo.*, 719–721. A tordai tatár akció következményéről Czegei Vass Györgytől értesülünk. Dec. 25-i naplóbejegyzése szerint „Tordát elhagyván az pogányok, mintegy négy vagy ötszáz rabokat, legényeket, asszonyembereket, leányokat, férfi gyermekeket, kik közül kik gye[n]gében voltak, majd kétszázig valót, ide Kolozsvárra küldtek bé Tordárúl.” *Czegei Vass... i. m.*, 107.

hamvaiból és annyi ártatlan véreből Isten és ember előtt átkozott és gyűlöletes vagy on összezkaparása, amitől mindenkinek, akiben van az Isten akarata iránti érzék és belátás, óvakodnia szükséges, s nem pedig magát olyan mélységes örvényre bízni, ahonnan lelke bizonyos veszedelme nélkül kivergődnie nem adatik meg. És ez az Acheron felverése,⁴¹ a hitetlenekhez való menekülés. Hányan vannak ma, akik óvatlanul oda indultak, elhatározásukat és helyzetüket, ha lehetne, megváltoztatnák, de a szükségétől szorongatva nem tudják, hová forduljanak, szoronganak legalább, testben és lélekben egyaránt.

Ötödször [!]: biztos, és senki nem is tagadhatja, hogy a szerencsétlen Erdély kettős tűzben ég, miközben, hogy egy szóval összefoglaljam, akár fekete, akár fehér legyen ezen fogalmazvány olvasója vagy hallgatója, szükségszerűen észre kell vennie, hogy olyan, aki a Thököly-párthoz kivonulna, akár saját személye, akár javai, akár vallása, akár hazája védelmében – többé nem lesz senki. Mivel az összes erődöket Őfelsége tartja birtokában, őrséggel megrakva, noha azt a mezei hadat – amit Isten ne adjon –, amely Erdélyben hadrendben áll, esetleg le lehetne győzni, mégsem lehetne tökéletes diadalmat zengeni, sem úgy ítélni, hogy Erdélyt kivonták a császári joghatóság alól, hacsak nem aratnak győzelmet végül azon a hatalmas seregen, amely a keresztyénség nevében áll csatasorban, és előbb ki kellene ostromolni az ugyanezen sereg őrségével megrakott várakat, amelyről bizonytalan, hogy hol és mikor lenne. És az így megálmodott szabadságban nem részesül senki, hacsak nem törekszik hazája és a saját veszedelmére, aki az ellenkezőt gondolja vagy arra törekszik. Ugyanis az összes erődítményben Őfelségének akkora mennyiségű gabona áll rendelkezésére, hogy ha egész nyáron már semmi gabonát nem szállítanak oda, télen akkor is bőven elég lenne, még ha Erdély összes mezejét el is özönlené a barbár, hogy megakadályozza a gabonaszállítást. Ha – Isten áldásával, amit remélünk – az armádia vagy főhadssereg, amely Magyarországon tartózkodik, diadalmaskodnék, ezeknek [ti. a töröknek] Erdélyben minden mezei győzelmük hiábavaló volna, mert mikor azok [ti. a győztes keresztyének] ideérkeznének, az itteni ideiglenes győztes csúfos futással újra elmenekülne, a nyomorú lakosok pedig, akik Thököly pártjára vonták magukat, nyomorúságos módon minden javuktól megfosztatnának; és minden gabonát, amit csak a barbárok hátrahagytak, a várakba szállítanak,⁴² és ha ez még nem látszanék elegendőnek, akkor nagy mennyiségekkel pótolnák Magyarországról, s mindent, ami csak hiányzik, s így Erdélyben, akkor is, ha az éhséggel küszködő lakosok élete nyilvánvaló veszélybe kerülne, minden a császári katonaságé lenne; és ami még nagyobb dolog, a gyalázatos és kegyetlen eperjesi tragédia Erdélyben is színre kerülne.⁴³ Ezeket ily módon mindkét oldalról mérlegelve, e két szélsőség között, előbbre való, hogy

41 Vö. VERGILIUS, *Aeneis*, VII, 312. „Csak nyomorult magamat, Jupiter fényes feleségét, / bár próbáltam, amit lehetett, mindenre hajolván, / engem aláz le csak Aeneás! Ha örömmel azonban / nem bírom, ott kérek védelmet majd, ahol adnak. / Hogyha pedig nem lágyul a menny: Acherónt verem én fel!” – mondja Juno. VERGILIUS *Összes művei*, ford. LAKATOS István, Bp., Magyar Helikon, 1973 (Bibliotheca Classica), 308–312.

42 Önéletírása szerint mindent megtett annak érdekében, hogy a Thökölyvel tartó erdélyiek javait el ne prédálják, azonban „[...] az elment embereknek az egy gabonájokat kelle a militia tartására fordítanunk”. BMÖ II, 5.

43 Az erdélyiek korábban valóban félték, hogy a véreskezű császári hadvezető, Caraffa tábornok, barátságatlan fogadtatása esetén Erdélyben is megismétli az 1687-es vésztörvényt, az „Eperjesi Theatrum”-ot.

hűek legyünk, ragaszkodjunk Istenhez és az igazságos ügyhöz, s a hazát, egyesülve a császári érzelműekkel, védjük meg a támadók ellen, semmint hogy rútul ingadozzunk. És ha el kell viselnünk javaink elvesztését, szenvedjük el azt inkább, hogy viszont megmarad lelkiismeretünk tisztasága, mint azt, hogy gyalázatos esküszegéssel magunkra vonjuk összes vagyonunk felprédálását. Ha azonban a félelem mást tanácsolna, még ilyen ösztönzésre is inkább megéri hűnek lenni, mint hűtlennek. Ha a legvégső bajokat is el kell viselni, elégségesebb, ha azok gonosz embertől származnak, mint ha egy istentelenül felingerelt keresztyéntől, vagy egyszerre mindkettőjüktől.

*Mert az erényt szeretik, gyűlölnék vétket a tiszták,
mert a torlást rettegik, gyűlölnék vétket a rosszak.⁴⁴*

Ha valakit nem vezet ide a keresztyénség iránti érzelem és szeretet, az Isten iránt kötelező hűség, és az egész világ szemében a hírnév becsülete, akkor vezesse el idáig legalább az a veszedelem, amely a legbiztosabban fog ebből származni neki és leszár-mazottjának.

Negyedszer [!]: ellenvetik, hogy ezen az úton, ha a vélemény szerint a dolgok a német javára dőlnek el, akkor végleg döntenek Erdély magyar fejedelemségéről, és eszerint szükségyszerűen vége mind a politikai, mind a lelkiismereti szabadságnak. Ehhez röviden azt kell mondani, hogy a Fenséges Udvarnál nincs és egyáltalán nem is volt kizárva a remény, hogy ily úton-módon is meg lehet szerezni és betölteni a fejedelmi tisztet, sőt, akár ha általában a fejedelemség kiépítéséről, akár ha urunk, ifj. Apafi személyének a megerősítéséről van szó,⁴⁵ ily módon biztosabb támasza lesz, ha ez a haza illő állhatatossággal megmarad az Ófelségének egyszer kinyilvánított hűségben. Ami pedig Thököly ügyeinek sikerét illeti, erről távolról sem lehet semmi biztosat sem gondolni, inkább attól lehet félni, hogy ezen az úton a fejedelemség egy török pasa által vezetett kormányzó-sággá válik; vagy hogy két tűz által perzseltetvén, Erdély úgy elvész, hogy soha többé nem erősödik országgá; vagy pedig, mint egy tűzből kiragadott üszök,⁴⁶ ha még egy darabig létezik, dönteni fog Nagyságos Urunk, Apafi személyéről és az összes főúrról és családjukról. Hogy is ne? Hiszen Thököly uramnak annyi bolyongásán át kísérő híveit az ő hűségés minisztereiként, ha Istennek tetszik, a hazában nem is lehetne másként beiktatni, mint felékesíteni őket az erdélyi urak javaival és birtokaival, s előléptetni őket a főurak sorába.

44 HORATIUS, *Levelek*, I. könyv, XVI, 52, MURAKÖZY Gyula fordítása. (Csak az első sor horatiusi eredetű, a második ismeretlen szerző hozzátoldása.)

45 Bethlen Miklós a Lipót-féle diploma megszerzésekor azt a feladatot is kapta honfitársaitól, hogy II. Apafi Mihályt Erdély trónján megerősítse. Ezt az udvar halogatta, illetve nem akarta teljesíteni, s ezért küldői azzal vádolták meg őt, hogy szándékosan nem járt el kellő buzgalommal az ifjú fejedelem ügyében. Vö. BMÖ II, 6, ill. *Sudores et cruces...*, i. m. = BML 1190–1192.

46 Bibliai kép, Ámós 4, 11; Zakariás 3, 2. Bethlen más műfajú írásában is idézi. Bécsből írja 1713. jan. 28-án vejenek, Teleki Sándornak, hogy az akkor már halott Bethlen Mihály Vay Erzsébettől származó gyermekeit ne engedje az özvegy kezére: „[...] azokat az szegeny Arvakot, mint tűzből ki kapott Űszögöket, ismet vissza a tűzbe ne vesse [...]”. BML II, 1079.

Ötödször [1]: és ez ugyan vakmerő és leginkább kurucos koholmány, amelyet azért eszeltek ki, hogy a köznép kedélyét felfordítsák és léprecsalják: Mind a diploma, mind a hűségeskü, egy szóval a németek minden eljárása Erdélyben merő erőszak volt, és az akarata ellenére kicsikart eskü nem kötelez senkit. Ez azonban a kuruc teológia hittételeiből indult ki, mint ahogyan föntebb eléggé bizonyítottam. Nekünk mindig a törvényes királyi jogra kell figyelmeznünk és arra, amit az oltalmaz, az isteni segítséggel szerzett dicsőséges diadalt; és tudnunk kell, hogy ha Őfelségének úgy tetszett volna, hogy korlátozás nélkül éljen jogával és az így szerzett diadallal, akkor még sokkal szorosabban tarthatnának minket, mint ahogyan történt. Vajon nem lehetett volna a Magyarországra való nyugtalanító becsapásokat kezdeményezőikben megbüntetni⁴⁷ Amikor oktanul, hogy azt ne mondjam, ostobán lemondunk az első diplomáról, és egy hatalmas hadsereget, amelynek nem tudunk ellenállni, idevontunk, s így arra kényszerrel tudtak rávenni, hogy teljesítsük kötelességünket; a Császár vajon kényszerűségből tette azt, hogy új diplomát ajánlott fel, és hittel kötelezte magát arra, hogy érvényben tartja szabadságainkat? Mivelhogy ez pedig Ő Császári Kegyelmességének teljéből nyilvánult meg oly nagylelkűséggel irányunkban, vajon nem tartoztunk volna azzal, hogy kölcsönösen mi is neki, aki nekünk önként hittel kötelezte magát, neki, azaz Őfelségének viszonzásul a legalázatosabban felajánljuk hitünk szentségét⁴⁸ Ha pedig valaki ezt [a mi javaslatunkat] visszautasította, miért nem ment Oláhországba, Thököly uram pártjához, aki akkor nem is volt messze, és aki ezt az esküt letenni óvakodott?⁴⁹ Ebben a lépésben Erdéllyel nem másképpen állt ki, mint ha a sors úgy hozta volna, hogy valakinek a feleségét fogolyként elhurcolja a török, és mivel a nőt gazdája jól tartotta, kezdett az neki megtetszeni, és miután beérte azon sorssal, a régi óvóiról elfeledkezett; történt azonban, hogy őt viszont a régi férje fegyverrel visszaszerezte, és így szólt akkor feleségéhez: „Nagyon jól ismerem ügyedet, de ennek ellenére nem habozok téged házamba visszafogadni, sőt magamat újra esküvel kötelezem, hogy én tégedet ezentúl is, mint keresztyén férjhez illik, feleségként tartalak, ezért neked is illik, hogy ugyanolyan hűségesküvel elkötelezsd magad, nekem feleségi engedelmességet ígérve.” S hogyan? Vajon a visszafogadott nő esküjének nem kellett volna-e megelőznie a hű férj esküvését? De az eskühöz való hűséget több [példával] nem is kell [senkinek] a fejébe verni, hiszen azt a nemzetközi jog szerint mindig vallásosan és szenten kellett megőrizni, és bizony, az esküszegést még a pogányok között sem engedte az Isten büntetlennek maradni, mi legyen tehát a keresztyének között, akik még ennél is többre értékelik az esküt, ahogyan tanúsítja ezt a 94. zsolttár?⁵⁰

47 Utalás Teleki Mihályra, Wesselényi Pálra és Thököly Imrére, akik Apafi engedélyével a magyarországi elégtelennek támogatására kitémadtak Erdélyből.

48 Ehelyütt ismét a Falkenheim hozta császári levél szavaira utal vissza Bethlen: „[...] nem is kétlem, hogy az nemes ország azon diplomát, mint ő felsége kiváltképpen való kegyelmességének jelét, és atyai jóakaratiának zálogát, melyet ő felsége abban kegyelmesen megmutatott, illendő engedelmességgel s alázatos hálaadással veszik [...]”. *Czegei Vass...*, i. m., 120.

49 Thököly az előző időkben és később is az Al-Duna környékén tartózkodott.

50 Zsolt 94, 11.

Hogy végül mégiscsak lezárjuk, ez a dolog summája: Minden rend, a legfőbbek, a közepesek és a legalul lévők, későn térünk meg Istenhez, akitől származunk. Esküdjünk hűséget Uralkodónknak, aki alá, Isten akaratából, a visszatérési jog alapján tartozunk. Várjuk reménykedve, csendben és tiszta szívvel Isten ezen méltán csodás művének be-következtét. Eközben azonban tárjuk ki lelkünket komolyan a kölcsönös szeretetnek, a közös Igazságosságának és illő rendnek.

Akik pedig, bármely meggondolásból, Thököly uram pártját követve e határok közül eltávoztak, kopogtassanak a császári kegyelem kapuján, amíg az egészen be nem zárul. Azt viszont ők maguk zárják be szándékosan, ha az édes hazát tüzzel, vassal és szakadással újra megtöltik, ugyanis ilyen módon, Isten és a keresztyén világ, valamint az édes haza és az utókor ítélete szerint saját maguk romlásának ők maguk lesznek a szerzői, és valóban a pusztulás fiai⁵¹ lesznek.

Mi pedig Isten és az emberek előtt, mivel az ő istentelen kísérleteikkel nem értünk egyet, érdemesen leszünk menthetők a jövőben.

Irgalmazzon a Legjobb és a Legnagyobb Isten az egész keresztyénségnek és ezen meggyötört hazánknak! Amen.

Fordította: Szörényi László

51 Szintén bibliai eredetű metafora: 2Thess 2, 3.